

PERTTI HAAPALA
ANTTI HÄKKINEN
MERVI KAARNINEN

LUOKKA RAJANA JA IDENTITEETTINÄ

Luokka oli 1900-luvulla yksi tärkeimmistä käsitteistä, jolla kuvattiin yhteiskunnan jakolinjoja. Luokkaraja oli myös arjen sosiaalinen raja, joka erotti ja yhdisti ihmisiä. Tässä luvussa selvitämme, miten luokat syntyivät, millaiset rajanvedot olivat tärkeitä ja miten luokasta tuli identiteetti. Sääty-yhteiskunnassa ihmisten jakoa luokkiin pidettiin luonnollisena ja välttämättömänä. Modernissa yhteiskunnassa luokkajako nähtiin sosiaalisen erilaistumisen tulokseksi, jota haluttiin tasata yhteiskuntapolitiikalla. Muutoksen pitkä linja oli luokkaerojen pienentyminen 1800-luvulta nykypäivään. Liikkuvuuden ja tasa-arvon lisääntyessä rajat eivät hävinneet, mutta ne saivat uudenlaisia merkityksiä niin politiikassa kuin yksilöiden kokemuksissa.

SUOMESSAKIN HYVIN TUNNETUN saksalaisen professorin ja sosiaalipoliitikon Gustav Schmollerin viimeinen teos *Die Soziale Frage* eli ”Yhteiskunnallinen kysymys” julkaistiin vuonna 1918.¹ Osa kirjasta suomennettiin vuonna 1920 nimellä *Luokkataistelut ennen ja nyt*. Julkaisija oli Kansallinen Edistyspuolue, ja julkaisuun oli ajankohtainen syy: kirjan

---

1 Schmoller 1918.

< Ihmisten luonnonmukainen erilaisuus oli vuosisatojen ajan tieteellinen totuus, mutta myös filosofien keskustelun aihe. Yksi heistä oli saksalainen Samuel Pufendorf (1632–1694), joka nimettiin Ruotsin valtakunnanhistorioitsijaksi (rikshistoriograf) 1677. Hänen pääteoksiaan oli kuvan teos ”Luonnon ja kansojen oikeudesta”. *Manzutti Foundation*.

avulla haluttiin osoittaa se ”luja historiallinen pohja, jolle yhteiskunnallisen uudistuksen vaatimus ja edistysmielinen politiikka periaatteellisesti ja tieteellisesti rakentuu – –”.² Schmollerin kirja antoi historiallisen perustelun sisällissodan ymmärtämiselle ja sen jälkien korjaamiselle.

Schmoller kuoli jo vuonna 1917 ja ehti siis nähdä ensimmäisen maailmansodan mutta ei sen synnyttämiä vallankumouksia. Ne hän halusikin estää ja kannatti siksi vahvaa valtiota, joka pystyisi pitämään luokkaristiriidat kurissa poliittisen osallistumisen, talouden säätelyn ja valtiollisen sosiaalipolitiikan avulla. Schmoller oli perustanut tätä varten tieteellisen seuran Verein für Socialpolitik jo vuonna 1872. Kymmenen vuotta myöhemmin Suomeen perustettiin samaa asiaa edistämään Kansantaloudellinen Yhdistys.³ Sen ensimmäinen esimies oli historian professori G. Z. Forsman (Yrjö Koskinen), joka oli jo vuonna 1874 julkaissut kirjoituksensa *Työväenseikka*. Tässäkin kirjoituksessa havahduttiin yhteiskunnan luokkajaon vaaroihin ja niiden ehkäisyyn.⁴ Schmoller ja Koskinen tiesivät mistä puhuivat, sillä he olivat jo nähneet uudenaikaisen tehdasteollisuuden ja kaupunkien mullistavan ihmisten elämää ja ajatusmaailmaa. Kumpikin halusi ratkaista ongelmat luokkasovun kautta. Kumpikin myös vastusti sosialismia, mutta heidän tärkein viestinsä oli, ettei yhteiskuntaluokkien olemassaoloa pitänyt kiistääkään.

Schmollerin mukaan yhteiskuntaluokat syntyivät työnjaon mukana. Sosiaaliset hierarkiat vakiintuivat, kun niitä ylläpitävä valtio syntyi. Luokkayhteiskunta syntyi siis siellä missä valtiokin eli ensimmäisenä antiikin Kreikassa. Keskiajalta 1800-luvulle henkilön tai suvun asema perustui omaisuuteen tai julkisen vallan antamaan privilegioon. Ne olivat laissa

2 Schmoller 1920, 5 (julkaisijan esipuhe). Kirjasta suomennettiin vain ”kolmas kirja” eli historiallinen yhteenveto luokkataistelusta (*Klassenkampf*) – noin kolmasosa lähes 700 sivun teoksesta. Suomentamattomat osat käsittelivät yhteiskuntaluokkien muodostumista (*die soziale Klassenbildung*), työväestön asemaa (*Arbeiterstand*) ja sosiaalipolitiikkaa (*soziale Institutionen*). Kääntämättä jäivät myös kirjan viimeiset sivut, joissa tekijä puolusteli monarkiaa. Ks. Schmoller 1918, VII–VIII, 646–648. Tutkiessaan yhteiskunnan luokkajakoa 1800-luvun Suomessa, O. K. Kilpi (1915, esisana) kertoo keskustelleensa Schmollerin kanssa ja viittaa paljon tämän teoksiin.

3 Harmaja 1934. Yhdistys perustettiin virallisesti 1884 mutta toimi jo sitä ennen.

4 Koskinen 1874.

määrättyjä oikeuksia, vapauksia tai velvollisuuksia. Niiden epätasaista jakautumista ei peitelty vaan tapana oli vedota siihen, että valtio, monarkki ja muut etuoikeutetut saivat valtansa oikeutuksen viime kädessä Jumalalta. Tällaista yhteiskuntaa on totuttu sanomaan pohjoismaissa sääty-yhteiskunnaksi, läntisessä Euroopassa vanhaksi yhteiskunnaksi (*ancien regime*). Kumpaakin voi sanoa Schmollerin tapaan myös luokkayhteiskunnaksi.⁵

Sääty-yhteiskunta oli jo 1800-luvulla murenemassa. Sille oli syntymässä vaihtoehto eli kansalaisyhteiskunta (saks. *bürgerliche Gesellschaft*, engl. *civil society*), joka perustui jäsentensä henkilökohtaiseen vapautteen ja lain mukaisiin kansalaisyhteisyyksiin.⁶ Sen ituja oli 1700-luvun Euroopassa, ja 1800-luvulla sellainen oli jo olemassa Yhdysvalloissa. Tästä raportoi Alexis de Tocqueville kuuluisassa kirjassaan *Demokratia Amerikassa* jo vuonna 1835. Teos oli Ranskan valtion rahoittama vertaileva selvitys eurooppalaisesta ja amerikkalaisesta yhteiskunnasta, ja se sai aikanaan paljon huomiota.⁷ Schmollerin oppilas Werner Sombart kuvasi 1900-luvun alussa, miten Yhdysvalloista puuttuivat luokkarajat: ”Amerikkalainen työmies... kantaa päänsä korkealla, astuu joustavin askelin ja on ilmeisään vapaa ja iloinen kuin joku porvari tahansa. Hänen olemuksensa ei ole painetun ja poljetun.”⁸

Vanhalla mantereella asiat olivat toisin, ja siitä oli syytä olla huolissaan. ”Omaisuus on varkautta”, kirjoitti jopa Zacharias Topelius runossaan *Kommunismmin kehto* (1884).⁹ Eriarvoisuus herätti pelkoa poliittisesta väkivallasta. Kaikki tiesivät, että anarkistien pommi oli juuri tappanut oman keisarin eli Aleksanteri II:n. Koskinen ja monet muutkin tunsivat Karl Marxin uhkauksen: ”Vaviskoot vallassa olevat luokat kommunistisen vallankumouksen edessä. Proletaareilla ei siinä ole muuta menetettävää kuin kahleensa.”¹⁰ Kahleilla Marx viittasi antiikin orjiin eli historian

5 Schmoller 1920. Nykytutkija Scheidel (2017) korostaa, miten valtion organisoimalla väkivallalla oli suuri merkitys eriarvoisuuden kannalta.

6 Idea oli, että hallitusvallan perustana on yksilön (kansalaisen) vapaus ja suostumus, ks. Locke 1689/1995. Ajatuksen Suomeen tulosta ks. Stenius 2003 ja tulkinnasta esim. Koskinen 1874, 85–90.

7 Tocqueville 2006 (alkuteos *De la démocratie en Amérique* julkaistiin 1835 ja englanniksi 1840).

8 Lainaus on O. K. Kilven (1917, 156) käännös Sombartin teoksesta (1905), joka käsitteli Yhdysvaltojen työväenluokkaa. Sombartilta suomennettiin vuonna 1898 teos *Sosialismi ja sosialinen liike*, ja hän kävi Suomessa 1920-luvun alussa.

9 Virke on tietoinen lainaus ranskalaisen anarkistin Pierre-Joseph Proudhonin teoksesta *Qu'est ce que la propriété?* (Mitä on omaisuus?) vuodelta 1840. Runo on julkaistu mm. teoksessa Z. Topelius, *Kootut teokset XI, Runoja* (WSOY, Porvoo 1935).

10 Marx ja Engels 1848, 23.

ensimmäiseen omistamattomien luokkaan, kuten Schmollerkin selitti. Kapinat eivät olleet siis uusi asia, mutta vallankumouksen yhdistäminen nopeasti kasvavaan teollisuuteen oli. Tehdastyöläiset olivatkin ”palkkaorjia”, joiden historiallinen tehtävä oli hävittää luokat ja valtio lopullisesti. Mallin tähän Marx sai samasta G. W. F. Hegelin historiateoriasta, jolla J. V. Snellman ja Yrjö Koskinen perustelivat Suomen kansan historiallista tehtävää.¹¹ Tässä mielessä 1800-luvulla syntynyt työväenliike oli samankaltainen herätysliike ja identiteetti kuin muutkin ajan kansanliikkeet, kuten nationalismi, naisasialiike, raittiusliike ja erilaiset itseparannusliikkeet.¹²

Varhainen työväenliike pyrki herättämään ihmiset ”luokkatietoisuuteen”. Tämä tarkoitti nykykielellä identiteettiä, joka teki työväestöstä poliittisen toimijan – ja määritteli samalla rajan muihin ihmisiin. E. P. Thompsonin tunnetun määritelmän mukaan luokkatietoisuus ei syntynyt taivaallisesta ilmoituksesta tai filosofisesta päättelystä vaan arjen kokemuksista ja siitä, miten ihmiset käsittelivät ja nimesivät kokemuksiaan.¹³ Thompsonin edustamassa marxilaisessa ajattelussa luokkatietoisuus syntyi taloudellisesta eriarvoisuudesta. Samoin ajatteli marxismiin vastustaja Schmoller: juuri omistus selitti yhteiskunnallisia jakoja antiikista asti – ja sama näyttää jatkuvan 2000-luvun globaalien kapitalismin maailmassa.¹⁴

Luokkajako on siis ilmeisen pysyvä ilmiö, mutta sen mekanismit ja ilmaukset ovat vaihdelleet ajasta ja paikasta toiseen. Pysyvää on kysymys vallasta: yhteiskunta on hierarkkinen järjestys ja resurssit jakautuvat epätasaisesti, mikä näkyy ihmisten elämisen ehdoissa ja mahdollisuuksissa (*life-chance*). Se, miten erot käsitetään, ilmaistaan ja tuotetaan, synnyttää luokkaeroja ja toisistaan erottuvia ryhmiä.¹⁵ Schmollerin tavoite oli eriarvoisuuden vähentäminen, joka tapahtuisi tunnistamalla syyt eriarvoisuuden taustalla. Tämä ajattelu omaksuttiin Suomessakin, ja siitä tuli koko 1900-luvun yhteiskuntapolitiikan kulmakivi. Luokkaidentiteetit olivat vahvoja suomalaisessa itseymmärryksessä koko vuosisadan. 2000-luvun alussa, kun satavuotinen poliittinen luokkajako näytti jo hapertuneen, herättiin uudelleen siihen, etteivät luokat olleetkaan kuolleet. Alettiin tutkia

11 Koskinen 1879, 2–11, 336–362. Kolakowski (1978, 1–7) korostaa, että Marx oli alusta loppuun ”hegeliläinen”.

12 Voionmaa 1936, 474; Haapala 1986, 176–205; Alapuro ym. 1987; Katznelson & Zolberg (toim.) 1986.

13 Thompson 1963, 9–10.

14 Milanovic 2017; Therborn 2014.

15 Giddens 1981; Anttila ym. 2016, 14 ja 321–331; Silvasti ym. 2014, 10–11.

nyky-yhteiskunnan rajoja ja eroja ”luokkajärjestyksenä”.¹⁶ Samat ilmiöt, kuten sosiaaliset rajat ja niiden mukaiset identiteetit, löytyvät jo niin sanotusta vanhasta yhteiskunnasta.

Sääty luokkarajana

1900-luvulla tuli tavaksi korostaa entisen sääty-yhteiskunnan jäykkyyttä ja luonnottomuutta vastakohtana oman ajan joustavalle ja vapaalle yhteiskunnalle. Tunnettu on Heikki Wariksen tekemä jako ”paikallaan pysyvään” sääty-yhteiskuntaan ja ”muuttuvaan” moderniin yhteiskuntaan. Edellisessä luokkarajat olivat korkeat ja jäykät, ja siksi sosiaalinen liikkuvuus oli vähäistä, mikä vuorostaan jähmetti yhteiskuntaa ja synnytti fatalismia eli kohtalonuskoa. Sen sijaan modernille yhteiskunnalle oli ominaista liikkuvuus ja sen mukanaan tuomat uudet mahdollisuudet ja henkinen avartuminen.¹⁷ Tämä näkemys sääty-yhteiskunnasta on osin totta, mutta myös 1900-luvulla keksitty projektio. Esimoderni eurooppalainen tai suomalainen yhteiskunta ei suinkaan ollut liikkumaton tai monoliittinen, ei alueellisesti, sosiaalisesti eikä henkisesti. Puhe ”sääty-yhteiskunnan häviöstä” on kuitenkin sikäli oikein, että tapa, jolla eroja tuotettiin, perusteltiin ja säädeltiin, muuttui.¹⁸

Sääty-yhteiskunta on hankala käsite siksi, että sillä viitataan eri asioihin. Useimmiten se tarkoittaa Ruotsin ja Suomen valtiopäivien jakoa neljään poliittiseen säätyyn (aatelisto, papisto, porvaristo, talonpojat).¹⁹ Säädylillä oli hallitusmuodossa ja muussa lainsäädännössä määritellyt erioikeutensa eli privilegionsa. Valtiosäädyt edustivat yhteiskuntasäätyjä tai elinkeinosäätyjä, joita taas voisi hyvinkin nimittää yhteiskuntaluokiksi. Sääty-yhteiskunnan logiikan mukaan ”kaikki kansanluokat” (Topelius) olivat edustettuina valtioelimissä, mutta kovin erilaisin ehdoin.²⁰ Todellista poliittista vaikutusvaltaa oli ylimmillä säädylillä ja heistäkin vain niillä, jotka olivat itse päättämässä asioista – ja heitä oli vähän. Vuonna

16 Pietikäinen (toim.) 2010; Anttila ym. (toim.) 2016; Erola (toim.) 2010; Lempiäinen & Silvasti (toim.).

17 Waris 1948, 7–20, 331. Tätä Wariksen kaavaa toistettiin yleisesti 1900-luvun loppuun asti.

18 Tunnetuin modernin yhteiskunnan ”vapauden” historiallinen kriitikko on Michel Foucault, ks. erityisesti Foucault 1980.

19 Muualla kuin pohjoismaissa yleinen termi *ancien régime* on jäänyt Suomessa käyttämättä, koska sen katsotaan kuvaavan lähinnä Ranskaa ennen vallankumousta ja takapajuisia autokratioita.

20 Aikalaisermeistä ks. Wirilander 1974, 12–36; Topelius 1985/1899, 539.

1751 alle 10 prosentilla koko väestön ”päämiehistä” eli ruokakunnan päähenkilöistä oli oikeus olla mukana oman säädyn vaalissa. 1800-luvulla valitsijoiden osuus laski väestönkasvun seurauksena alle viiteen prosenttiin. Aatelistossa jokaisella suvulla oli edustajansa ja muissakin ylemmissä säädyissä edustus oli kohtalainen, mutta vain muutama kymmenen talonpoikaa edusti kaikkia muita talonpoikiin kuuluvia, joita oli 90 prosenttia koko väestöstä.²¹ Valtiovaltaa käytti siis todella pieni joukko. Talonpoikien edustajat saivat valtaa silloin kun he olivat poliittisessa vaa’anankieliasemassa. Paikallisissa asioissa, eli seurakunnan, pitäjän ja kaupungin hallinnossa sekä alioikeuksissa, ihmiset pystyivät vaikuttamaan paljonkin asioihinsa. Tässä mielessä pohjoismainen sääty-yhteiskunta erosi huomattavasti eurooppalaisesta tai venäläisestä feodalismista, missä maanomistaja oli paikallinen yksinvalti.

Sääty-yhteiskunnan poliittisen ja sosiaalisen jaon perustelu oli sääty-ideologia, joka oli myös enemmän tai vähemmän jaettu maailmankuva. Säädyt olivat hierarkia, joka luokitteli ihmiset niin taivaassa, lainsäädännössä kuin arjessa. Säätyraja oli käytännössä luokkaraja, joka ohjasi yksilön mahdollisuuksia yhteiskunnassa ja joka hyvin pitkälle määritteli myös hänen identiteettiänsä ulkoapäin. Säätyjako oli jyrkkä, mutta se oli uskottava perustuessaan arkiseen valtaan ja valtaapitävien kykyyn oikeuttaa asemansa. Sääty-yhteiskunta oli sananmukaisesti *säädetty* eli jumalallinen ja siten luonnonmukainen *järjestys*. Vaihtoehtoja ajatella toisin oli vähän.²²

Kolmisäätyopissa määriteltiin kunkin yksilön paikka suhteessa Jumalaan, valtioon ja perheeseen. Vaikka Ruotsin reformaatiossa valtiovalta alisti kirkon, korkeimman maallisen vallan esitettiin tulevan Jumalalta. Täten valtiovalta edusti myös ikuista ja loukkaamatonta järjestystä. Tuohon järjestykseen kuului maan päällä säätyjako, jossa määriteltiin yhteiskunnallinen työnjako ja valtasuhteet. Yksien tehtävä oli johtaa valtiota ja sotia, toisten käydä kauppaa ja valtaosan tehdä ruumiillista työtä valtakunnan elannon turvaamiseksi. Tämä kaikki oli sanottu lainsäädännössä, kuten vuoden 1734 valtakunnanlaissa. Säätyajattelu oli vallankäyttöä ja ideologiaa, mutta myös ajan tieteellinen totuus.²³ Vaikka säätyjako kyseenalaistettiin jo 1700-luvulla, se pysyi hallitsevana maail-

21 Wirilander 1974, 24.

22 Wirilander 1974, 28–32; Vuorinen 2010. Uudemmassa aatelitotutkimuksesta ks. *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2013; Haikari ym. (toim.) 2020.

23 Saastamoinen 2010; Manninen 2000.

mankuvana ja järjestyksenä 1800-luvun lopulle asti, osin jopa seuraavalle vuosisadalle.²⁴

Säätyjen erioikeuksien varaan rakentui koko laillinen järjestelmä perustuslaista paikallishallintoon ja kotikuriin asti. Vaikka Ruotsi oli oikeusvaltio esimerkiksi rikosasioissa ja omaisuuden turvassa, säätyjako vaikutti ratkaisevasti omistamiseen, elinkeinon ja siten toimeentuloon. Kaikki sosiaaliset suhteet arkista käyttäytymistä ja pukeutumista myöten palautuivat säätyjärjestykseen. Säädyllisyys tarkoitti säädyn mukaista. Esimerkiksi jos pappi pukeutui huonosti, hän häpäisi säätynsä ja virkansa ja hänet voitiin erottaa. Pырkyri taas oli säällittävä ”puoliherra”, joka yritti rikkoa rajoja. Tavallisen ihmisen ei sopinut koreilla hienoissa vaatteissa, jotka eivät hänelle luonnostaan sopineet. Vielä 1800-luvun lopulla tehtaalaisnaisten liian hienoa pukeutumista paheksuttiin säädyyttömänä. Tällä ei tarkoitettu siveettömyyttä vaan nimenomaan poikkeamista luokkasäännöistä.²⁵

Vaikka yhteiskuntajärjestys oli Jumalan säätämä, se vastasi – kuin sattumalta – myös yhteiskunnan todellista erilaisuutta. Jokainen saattoi havaita, että ihmiset oli todellakin luotu erilaisiksi. Heillä oli erilaisia luontaisia ominaisuuksia, erilainen ruumiin ja hengen rakennus. Erot määriteltiin säädynmukaisiksi ja ne perittiin. Yläluokan (*homo superioris ordinis*) muodostivat ne ihmiset, jotka olivat ”lähinnä Luojan tarkoitusta” eli joiden kohdalla luomistyö oli parhaiten onnistunut. Juuri siksi nämä jaloimmat (*adel*) johtivat yhteiskuntaa. Hallitsevan temperamenttiopin mukaan aateliset olivat siniverisiä koleerikkoja, papit luonnostaan vakavia ja kylmäkiskoisia, porvarit ahneita ja kansa laiskaa. Sen, että rahvas oli ruumiillisen työn sääty, näki jo ruumiinmuodosta ja karkeasta käytöksestä. Aateliselle taas ruumiillinen työ saattoi olla mukava harrastus, kunhan se ei jättänyt työn jälkiä. ”Omin käsin olen ottanut tehdäkseni työtä suollani. Muutamiksi tunneiksi päivässä olen kadonnut näkyvistä, niin että vaimoni ei ole saanut asiasta tietää”, kirjoitti eräs upseeri Kauniaisten kartanosta vuonna 1812.²⁶

Kirkolla oli ratkaiseva rooli säätyopin iskostamisessa ihmisten mieliin. Freseniuksen saarnakirjasta vuodelta 1827 löytyy vastaus myös luokkakäsymykseen eli siihen, miksi maailmassa on rikkaita ja köyhiä: ”Jos kaikki

24 Eimonen & Karonen (toim.) 2002. Stereotyyppit kertautuivat mm. kaunokirjallisuudessa. Ks. Melkas ym. 2009; Helsti ym. (toim.) 2006.

25 Wirilander 1974, 57–66; 366–380; Suolahti 1919; Viitaniemi 2018b; Haapala 1986, 37–40, 70–74.

26 Wirilander 1974, 33–45, lainaus 60–61.

Herrojen juopottelu kuului näiden elämäntapaan. Sen pilkkaaminen oli sallittua kun pysyttiin huumorin rajoissa. Oheisen kuvan alkuperää ei tiedetä, mutta tässä se kuvasi uutta ravintolaa Turussa 1813. *Turun kaupungin taidekokoelma / Turun museokeskus, kuvaaja Martti Puhakka.*

olisivat rikkaita tai hyvinvoivia, olisi hädin tuskin ketään, joka palkasta tai maksusta haluaisi tehdä raskasta työtä, ja niin jäisivät työt tekemättä. Sen vuoksi Viisas Luoja on pannut useimmat sellaiseen asemaan, että heidän on elätettävä itsensä työtä tekemällä. Ja edelleen on niitäkin ihmisiä oltava, jotka voivat antaa toisille työtä ja maksaa näille siitä palkkaa.”²⁷

Nöyryyttä ja uskollisuutta maalliselle ja taivaalliselle esivallalle saarnattiin kirkoissa vuosisadasta toiseen. Kysymys ei ollut vain uskonnosta eikä ehkä lainkaan uskonnollisista tunteista, vaan virallisesta ideologiasta, laillisesta yhteiskuntajärjestyksestä ja sen ylläpidosta. Juuri kirkon kautta alamaisille välitettiin lait ja viranomaisten ohjeet eli niin sanotut kuulutukset. Penkkijärjestys oli arkinen mutta näkyvä sosiaalisen hierarkian symboli.²⁸ On selvää, että etummaisiet todellakin uskoivat ylemmyyteensä. Kansalta ei kysytty, mitä mieltä he paikastaan olivat, mutta juuri muuta ei ollut tehtävissä kuin pilkata herroja. Säätykierto ylöspäin oli mahdollista, kun esimerkiksi talollisten poikia pääsi kouluun ja papiksi. Mutta se, joka onnistui portaikolla nousemaan, oli ilmeisen tyytyväinen

27 Johan Freseniuksen saarnakirja (1764), sit. Wirilander 1974, 367.

28 Kuha 2016, erityisesti 56–59, ja luku 3.

saavuttamaansa asemaan eikä siksi kyseenalaistanut itse järjestelmää. Säätyjako ei siten ollut vain teoria, vaan käytäntö ja luokkajärjestys, jota pidettiin yllä rajanteolla. Oppi annetusta paikasta oli oleellinen osa kansalaiskasvatusta vielä 1800-luvun lopulla. Esimerkiksi *Maamme kirjassa* (1875) rahvaan arkityyppi on Matti. Hän on yksinkertainen mutta tarpeellinen: ”Matilla on vikansa, Matilla on oma päänsä, mutta kun Jumala tahtoo väännättää kiviä maan päällä, hän lähettää Matin kivimäkeen. Tämä on Matin tehtävä. Herra tietää parhaiten, mihin me kelpaamme.”²⁹

Elinkeinosäädyt

Väestön jakautumisesta säätyihin on numerotietoja 1700-luvun puolivälistä alkaen, jolloin Ruotsissa aloitettiin väestönlaskut.³⁰ Ihmiset luetteloi-
ttiin säädyn ja ruokakunnan mukaan siksi, että se kertoi heidän juridisen ja taloudellisen asemansa. Kruunua kiinnosti tietenkin väestön ja työ-
tekevien käsien määrä. Vuonna 1800 Suomen koko väestö perheineen ilman Venäjään kuulunutta Viipurin lääninä oli hieman yli 900 000 henkeä ja jakautui säätyasemansa mukaan seuraavasti³¹:

aatelisto	3 633 henkeä
papisto (ja opettajat)	3 779 henkeä
porvaristo (apulaisineen)	33 336 henkeä
talonpojat (alustalaisineen)	743 292 henkeä
muut	96 559 henkeä
vaivaiset ja köyhät	24 633 henkeä

Hämmästyttävintä ovat säätyjen määrälliset suhteet eli se, miten pieniä olivat niin sanotut ylemmät säädyn, jotka johtivat yhteiskuntaa ja joille valta ja varallisuus kasautuivat. Sekä aateliston että oppineiden säädyn osuus väestöstä oli alle puoli prosenttia. Näihin verrattavaa säätyläistöä olivat lisäksi ne kruunun ylemmät virkamiehet ja upseerit, jotka eivät olleet aatelisia. Kaikkiaan maan ”herrasväkeen” (ruotsiksi *herrska*) kuului noin 10 000 henkeä eli yksi prosentti väestöstä. Valtaosa heistä asui maa-

29 Topelius 1985/1899, 172.

30 Ihmiset jaettiin ns. väkilukutauluihin säädyn, perheaseman ja iän mukaan. Työn teki kirkkoherra seurakunnan rippikirjojen perusteella viiden vuoden välein – enemmän tai vähemmän tarkasti.

31 Fougstedt & Raivio 1953. Yli 60 % kaikista oli nuoria maalaisia eli ”rahvaan lapsia ja apulaisia” ja näistä puolet alle 15-vuotiaita. Heitä ei erotettu tilallisiin tai tilattomiin.

seudulla ja oli valtion, sotaväen tai kirkon virassa. Rakenne oli ollut jokseenkin sama jo sata vuotta.³²

Maan pienissä kaupungeissa oli muutamia satoja varakkaita kauppiaita, yrittäjiä ja laivanvarustajia. Pääosa porvarien elinkeinosäädystä oli käsityöläisiä, näiden apulaisia, itsenäisiä työmiehiä ja porvareiden palvelusväkeä. Suurimmat ammattiryhmät kaupungeissa olivat työmiehet ja rengit, merimiehet ja heidän jälkeensä käsityöläiset. Naisten suurimman ammattiryhmän muodostivat piit, mutta naiset harjoittivat myös ammattimaista kudontaa, vaikka se olikin vastoin silloisia ammattikuntasäädöksiä.³³ Parempi väki (*bättre folk*) oli siis kaupungeissakin selvä vähemmistö. Varakas kaupunkilaisväestö voidaan laskea sadoissa perheissä, toimeentuleva keskiluokka tuhansissa ja apulaiset ja työväestö kymmenissä tuhansissa. Maan rikkaimmat miehet olivat aatelisia kartanoiden ja ruukkien omistajia – ja monet samalla virkamiehiä.³⁴

Taulukon ”muut” eli lähes 100 000 henkeä eivät kuuluneet mihinkään säätyyn, mutta heillä oli laillinen elinkeino. Heistä puolet oli sotilaita, joista noin tuhat oli upseereita. Pääosa oli ruotusotilaita reservissä, eli he viljelivät sotilastorppaa. Toiseksi suurin ryhmä muiden joukossa olivat maaseudun käsityöläiset, jotka eivät olleet porvareita, mutta joilla oli lupa harjoittaa ammattia omassa pitäjässään ilman kisällejä ja oppipoikia. Porvariprivilegioiden ulkopuolella olivat myös maaseudun ruukit ja sahat sekä niiden omistajat ja työmiehet, yhteensä noin 3 500 henkeä perheineen.³⁵

Säätyläisten ja tavallisten ihmisten (*folk*) välissä olivat alemmat virkamiehet ja toimihenkilöt, joita oli sekä kaupungeissa että maaseudulla, kaikkiaan noin 10 000 henkeä. Varsin monet heistä olivat nuoria ja naimattomia, kuten maan 1 500 teiniä ja opiskelijaa. Maaseudun luvalliset ammattimiehet, jotka eivät olleet viljelijöitä, laskettiin tarkkaan. Heitä olivat muun muassa kalastajat, metsästäjät, salpietarinkeittäjät, sukeltajat ja luotsit, yhteensä noin 8 000 henkeä.

Vaiwaisten ja köyhien, pääosin sairaiden ja vammaisten, osuus oli pieni (alle 3 prosenttia), mutta tähän joukkoon on laskettu vain ne, joista yhteiskunta huolehti, eikä esimerkiksi köyhyysrajalla eläviä perheitä. Silti tämä vaiwaistenkin joukko oli todellisuudessa moninkertainen maan her-

32 Wirilander 1974, 105–150.

33 Vainio-Korhonen 1998.

34 Nummela 2018, 104–112; Jutikkala 1991a.

35 Näistä ryhmistä ks. esim. Niemelä 2003; Vuorimies 2018; Uotila 2018; Vilkkuna 1996.

rasväkeen verrattuna. Yhtä paljon kuin vaivaisia oli myös syytinkiläisiä eli entisiä isäntiä ja emäntiä, jotka asuivat kotitalossaan. Vankeja oli todella vähän (150), mikä kertoo ankarasta kurista ja kovista rangaistuksista.³⁶

Työn sääty

Sääty-yhteiskunnassa oli myös varsinainen ”työn sääty” eli talonpojat alustalaisineen, joita oli yli 80 prosenttia koko väestöstä. Tilanomistajia perheineen heistä oli noin puolet. Luku ei ole tarkka eikä yksiselitteinen. Suurin ongelma sekä lähteissä että tulkinnassa on talollisten aikuiset lapset: olivatko he tilallisia vai palkollisia. Osa heistä jäi palkolliseksi, osa eteni tilalliseksi tai torppariksi.³⁷

Tilattomat laskettiin säätyjaossa talollisväestöön, vaikka heillä ei ollutkaan omistusoikeutta maahan. He elivät tilallisen ruokakunnassa tai ”itsellisenä” kylän mailla.³⁸ He eivät olleet työttömiä, vaan heidän piti nimenomaan olla työssä: tutkimuskirjallisuudessa usein mainittu ”Lapinlahden loinen” ei maannut jouten vaan oli töissä ympäri vuoden.³⁹ Suomessa oli 1880-luvun alkuun asti työpakko. Sellaisen henkilön, jolla ei ollut luvallista elinkeinoa, piti olla työssä toiselle eli elinkeinonharjoittajan (tilallisen, porvarin, virkamiehen tai säätyläisen) ”laillisessa suoje-luksessa”. Muutoin hänet voitiin tuomita irtolaisuudesta. Palkollisasetus määräsi työsuhteen pituudeksi vuoden kerrallaan. Näin toimittiin myös kaupunkien tehtaissa 1870-luvulle asti. Palveluspakko ja isäntäväen kotikurioikeus tarkoittivat, että omistamattomat olivat todellakin epäitsenäisessä asemassa, vaikka laki muutoin antoi turvan kaikille.⁴⁰

Maaseudun tilattomien osuus kasvoi 1600-luvun alkupuolella läntisessä Suomessa ajoittain ja paikoin lähelle puolta aikuisväestöstä. Taloja ”autioitui”, kun talonpoika ei pystynyt maksamaan verojaan, eli hänestä tuli tilaton. Rankat kato- ja kuolinvuodet 1600-luvun lopussa taas vähensivät tilattomien määrää niin, että 1700-luvun alussa heitä oli erityisen vähän. 1700-luvun jälkipuolen rauhanaikana tilattomien määrä alkoi taas kasvaa, kun torppia ja mäkitupia alettiin perustaa nopeassa tahdissa. Valtaosa (70 prosenttia) tilattomista sai nyt maata viljeltäväkseen. Otol-

36 Miettinen 2018b; Pulma 2018.

37 Soininen 1974, 28–49; Miettinen & Viitaniemi (toim.) 2018.

38 Miettinen 2018a; Wilmi 2003.

39 Lilius 1888; Haatanen 1968, 87–101.

40 Pulma 2018; Nygård 2002; Haapala 1986, 62–63, 90–91.

lisissa oloissa väestön määrä kaksinkertaistui 50 vuodessa, ja tilattomien, pääosin torpparien ja mäkitupalaisten, osuus maatalousväestöstä nousi 19 prosentista 42 prosenttiin. Tämä tarkoitti varmempaa toimeentuloa, ja köyhyys maaseudulla väheni. Torpan perustaminen oli kätevä tapa varmistaa toimeentulo varsinkin talollisten omille lapsille. Vuokra oli yleensä pieni, ja sekä vuokraaja että vuokranantaja pitivät järjestelmää hyvänä. Uudisraivaus eli tilan perustaminen takamaille ei ollut keneltäkään pois.⁴¹

1800-luvun alussa talollisia (koko tilan haltijoita) perheineen oli noin puolet maatalousväestöstä.⁴² 1800-luvun kuluessa jako kahteen eli omistajiin ja omistamattomiin vakiintui ja asema alkoi yhä useammin periytyä. Kun uudistiloja ja torppia perustettiin aikaisempaa vähemmän eikä muitakaan työmahdollisuuksia paljoa ollut, väestönkasvu kanavoitui maaseudun tilattomaan väkeen ja ero tilallisiin syveni. Suunta jatkui ja 1900-luvun alussa maaseudun tilattomat olivat lopulta suurin yhteiskuntaluokka. Heitä oli yli miljoona henkeä, kolmasosa maan koko väestöstä. Joukko kasvoi sadassa vuodessa viisinkertaiseksi.⁴³

Vanhan yhteiskunnan luokkaerot

Taloudellinen hierarkia oli ryhmittäin katsottuna jyrkkä: lähes kaikki säätyläiset olivat omistajia tai hyvässä virassa, eli he olivat taloudellisesti itsenäisiä ja ajan mittareilla hyvin toimeentulevia, samoin oli kolmasosa porvarissäätyyn luetuista (varsinaiset porvarit) ja kymmenesosa luokasta ”muut”. Nämä kaikki olivat 1800-luvun alussa yhteensä noin 30 000 henkeä, eli vain kolme prosenttia koko väestöstä. Heidän lisäksi omistajia olivat talonpojat, joita oli perheineen noin 400 000. He muodostivat lähes puolet koko väestöstä. Talonpoikien omistus, varallisuus ja elintaso oli voimakkaasti jakautunut. Enemmistö eli niukasti, vaikka maansa omistikin. Peltoalat olivat pieniä ja niistä saatu tulo varsin epävarma 1800-luvun

41 Wilmi 2018; Viitaniemi 2018a; Saarenheimo 1984; Jutikkala 1962.

42 Fougstedt & Raivio 1953. Osuus on laskettu maatalouden päämiesten mukaan. Kun talon työväestä erotetaan omat aikuiset lapset, talollisten ja tilattomien suhde vuonna 1805 oli 55–45 prosenttia (ks. Soininen 1974, 20–42; Jutikkala 2003, 344). Tutkimuksen luvut vaihtelevat sen mukaan, lasketaanko ryhmät päämiesten mukaan, perheittäin vai ruokakunnittain. Soininen 1974 ja 1976 on laskenut päämiesten jaon, joka kuvaa taloudellista asemaa ja suhdetta maanomistukseen, mutta jättää sivuun perheiden vaikutuksen. Gebhard (1908) laski vuoden 1901 tilastossa taas kaikki yksinäiset tilattomat omaksi ruokakunnakseen, mikä suurensi tilattomien osuutta maalaisväestöstä.

43 Wilmi 2003; Häkkinen 2018; Miettinen & Viitaniemi 2018.

lopulle asti.⁴⁴ Samoin torpparien todellinen asema vaihteli: osa oli pientilallisiin verrattavassa asemassa, osa taas kartanoiden työmiehiä.⁴⁵

Kaikkiaan omistamattomia oli vuonna 1800 puolet koko väestöstä, kun torpparit ja kaupunkien ”itsenäiset” työmiehet lasketaan heidän joukkoonsa. Silti kahtiajako ei ole paras kuva ajan luokkarakenteesta, vaan kyseessä oli pikemminkin pyramidi. Pyramidin kärkenä oli erittäin pieni varakas väestö, keskellä noin 30 prosentin toimeentuleva väestö ja laajana pohjana, ikään kuin yhteiskunnan heikkona kivijalkana, niukasti toimeentulevien selvä enemmistö. Heidän elämänsä epävarmuus tuli esiin varsinkin katovuosina, erityisesti 1600-luvun lopussa, 1830-luvulla ja 1860-luvulla, jolloin toimeentulon vaikeudet leikkasivat nimenomaan köyhän ”liikaväestön”. Maattomuudella oli tällöin traagiset seurauksensa.⁴⁶

Tiedetään, että tilattomia oli Suomen maaseudulla jo 1500-luvulla: he olivat pääosin talollisten lapsia tai muita sukulaisia ja tekivät työtä taloissa. Talolle, perheelle, suvulle, kylälle tai seurakunnalle tilaton oli rasi, jos hän ei kyennyt työntekoon. Toisaalta hän oli aina jonkin yhteisön jäsen, josta perheen tai yhteisön tuli huolehtia.⁴⁷ Tilattomat eivät olleet ainakaan ennen 1800-lukua selväpiirteinen luokka, vaan he olivat vaihteleva ja vaihtuva osa maalaisyhteisöä. Lähes kaikkien tilattomien ura alkoi nuorena renkinä tai piikana. Heidän asemansa ja tilanteensa vaihteli sen mukaan, millaisessa talossa he elivät tai olivatko he isännän tai emännän lähisukulaisia. Joistakin tuli tilallisia tai torppareita, joistakin perheellisiä maatyöläisiä. Liikkuvuus oli mahdollista, mutta se oli vähäistä sekä ryhmien kesken että alueellisesti: yli 80 prosenttia ihmisistä – ja nimenomaan maalaisväestöstä – syntyi ja kuoli samassa asemassa ja samalla seudulla, yleensä syntymäpitäjässään vielä 1800-luvun lopulla.⁴⁸

Pieniin liikkuvuuslukuihin vaikutti myös varhaisen kuoleman yleisyys: neljännes väestöstä kuoli imeväisenä ja toinen neljännes ennen täytti 25. Myös aikuiseksi eläneen ura oli tulevaisuuden suunnittelun kannalta kovin epävarma. Lyhyt elämä tarkoitti lyhyeksi jäänyttä työuraa – ja vähäistä varallisuutta ja alhaista elintaso. Tilattomat olivat alaluokka siinä mielessä, että he olivat köyhimpiä ja heillä oli vähäiset mahdollisuudet sosiaaliseen nousuun. Tilanne ei 1800-luvun kuluessa juurikaan parantunut,

44 Nummela 2018.

45 Rasila 1961; Peltonen 1992.

46 Voutilainen 2016, 132–133; Häkkinen 2018, 121–123.

47 Miettinen 2018b; Miettinen & Viitaniemi 2018.

48 Häkkinen 2018, 135–137.

vaan köyhyys kasautui tilattomille. Kerjäläisyyden pelossa tiukennettiin köyhäinapua, palkollisasetusta, muuttamisen vapautta ja irtolaislakeja eli tavallaan kriminalisoitiin köyhyys.⁴⁹

Rahvaan ja säätyläistön rajaa varjeltiin sitä herkemmin mitä korkeammalla oltiin, jopa niin, että mieluummin velkaannuttiin kuin luovuttiin ”luxuksesta”, mikä oli ylempien säätyjen luontainen elämäntapa.⁵⁰ Kaikista säätyläisten, virkamiesten tai varsinkaan pappien lapsista ei tullut herroja, vaan heitä valui aina myös alempiin luokkiin, alempiin virkoihin ja talollisten puolisoiksi ja näistä edelleen jopa tilattomiksi.⁵¹ Toisaalta varakkaimmat talonpojat saivat poikiaan kouluun ja virkauralle tai naittivat tyttäriään ylöspäin, varsinkin pappien puolisoiksi. Kun akateemiselle näyttämölle alkoi tulla rahvaan lapsia eli talonpoikaisylioppilaita – ja myöhemmin myös naisia ja työläisten lapsia – näiden akateemisissa tutkinnoissa ja urissa nähtiin monenlaisia vaaroja. Suurin ja todellisin vaara oli kaiketi pelko oman etuoikeuden menettämisestä. Rahvaan poikia pilkattiin vaatimattoman olemuksen, pukeutumisen ja kielen vuoksi. Kirjoiteltiin, miten yliopistoon lähetettiin sivistymättömistä kodeista epäilyttävillä kyvyillä varustettuja epäsiistejä nuorukaisia, jotka rupesivat suuriäänisesti ajamaan kansan asiaa. Oikealle säätyläiselle tällainen *intellektuelli* oli epäaito nousukas. Rajanveto onnistui kuitenkin sikäli hyvin, että vielä vuonna 1870 maan ainoan yliopiston opiskelijoista 75 prosenttia oli vähäisen säätyläistön lapsia. Talonpoikien, torpparien, työmiesten ja virka-apulaisten yhteinen osuus oli 10 prosenttia.⁵²

Talonpojat saivat ostaa aatelistiloja vuodesta 1789 alkaen. Tästä alkoi sosiaalinen sekoittuminen, kun monet velkaisten säätyläisten tilat muuttuivat varakkaiksi talonpoikaistaloiksi, joita edelleen sanottiin kartanoiksi.⁵³ Toinen, harvinaisempi vaihtoehto oli se, että säätyläinen nai vaurastuneen talonpojan pojan tai tyttären. Vuonna 1800 säätyläisten avioliitoista oli ns. epäsäätyisiä 10 prosenttia, ja vuonna 1870 osuus oli 14 prosenttia.⁵⁴ Näissäkään tapauksissa säätyrajan ylittäminen ei tarkoittanut sen katoamista vaan ”puolenvaihtoa”. Joskus sosiaalinen nousu oli hämmästyttävää: torppari Kalle Antinpoika (s. 1839–1919) nousi Luopioisten

49 Nummela 2018; Häkkinen 2018; Jutikkala 1962; Voutilainen 2016, 149–162.

50 Wirilander 1974, 366–373.

51 Wirilander 1974, erityisesti 179–198, 315–355.

52 Suolahti 1933/1973, 83–89; Waris 1939, 74–75; Palmén 1886, 326–329; Jäntere 1927, 182–201. Molarius 1996, 9–17; Kaarninen 2014.

53 Jutikkala 1958.

54 Wirilander 1974, 239–240.

pitäjän varakkaimmaksi mieheksi ja omisti lopulta kymmenen entistä aatelistilaa – ja sai nähdä, miten hänen omat torpparinsa nousivat kapinaan vuonna 1918.⁵⁵ Kun niin säätyläisten kuin rahvaankin asema oli sidottu maaomaisuuteen, se pyrittiin säilyttämään tai sitä vahvistettiin varsinkin avioliitoilla ja maakaupoilla. Status oli yhtä kuin maanomistus: suuromistaja oli ”manttaaliherra”, ja tilaton oli ”kylänloppu” tai ”loinen”.⁵⁶ Tämä vuosisatainen hierarkia alkoi muuttua vasta 1800-luvun lopussa, kun mui-takin vaurauden lähteitä ja menestyksen portaita alkoi löytyä.

Kapitalismi, raha ja luokat

Markkina- ja rahatalouden leviäminen maatalouteen oli osa 1800-luvun ”suurta murrosta” eli talousjärjestelmän muutosta, toisin sanoen kapitalismin syntyä. Muutos tarkoitti vapaita markkinoita, rahatalouden kasvua, finanssipääoman syntyä ja palkkatyön yleistymistä.⁵⁷ Se oli ristiriitainen murros, joka synnytti yhtä aikaa uusia mahdollisuuksia ja uudenlaista epävarmuutta: kapitalismi toi liikkumisen vapauden ja rikastuminen mahdollisuuden mutta myös suuren epäonnistumisen todennäköisyyden.⁵⁸

Talousjärjestelmän muutos näkyi selvimmin teollisuus- ja kauppakau-pungeissa, mutta maatalousvaltaisessa Suomessa kapitalismi mullisti yhtä lailla maaseutua, missä valtaosa ihmisistä asui ja joka tuotti edelleen puo-let kansantulosta. Kun kilpailutalous syntyi, myös sosiaaliset erot alettiin nähdä uuden talouden tuottamiksi eroiksi. Eikä vain nähty, vaan tulon-muodostus ja -jako todellakin muuttuivat. Kun talous ensi kertaa todella kasvoi, jaettavaa oli aikaisempaa enemmän. Ihmiset vaurastuivat, mutta tulonjaosta tuli myös oikeudenmukaisuuskysymys, jollainen se ei ollut vanhastaan ollut. Säätyajattelussa kulutus oli säädynmukaista, ja ajateltiin, että talous ei edes kestäisi, jos kaikkien kulutus kasvaisi.⁵⁹

Uudet elinkeinot mursivat vanhan luokkarakenteen kuin vaivihkaa: virka- ja sotilasaatelin rinnalle ja tilalle syntyi kapitalistiluokka, joka koos-tui varakkaista maanomistajista, tehtailijoista ja kauppiaista. Monet heistä olivat vanhastaan etuoikeutettuja aatelisia. Utta oli se, että menestyneitä liikemiehiä, jopa ulkomaalaisia, korotettiin aatelistoon eli Suomen rita-

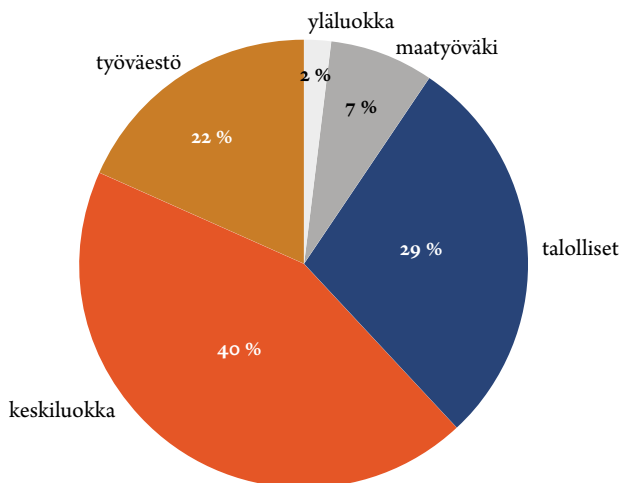
55 Rauta 1938.

56 Suolahti 1909 ja 1919; Talvitie 2018; Koskinen 2018; Häkkinen 2018; Nummela 2018; Voutilainen 2016.

57 Heikkinen 1997, 17–31; Polanyi 2009; Kerkelä 1996; Alapuro 1980, erit. 36–40, 73–77.

58 Kilpi 1917, 106.

59 Wirilander 1974, 367; Nummela 2018; Kaukiainen 2019.

KUVIO 1. Yhteiskuntaluokat vuonna 1910. Osuudet on laskettu koko väestöstä perheittäin. *Lähde: SVT VI C, Väestönlasku 1910.*

rihuoneeseen. Syntyi *uusi yläluokka*, jossa limittyivät virkavalta, talousvalta ja asiantuntijavalta (yliopisto, oikeuslaitos, sotaväki). Tämän luokan osuus koko väestöstä oli laveastikin laskien muutama prosentti. Tässä pienessä piirissä suomenkielisten osuus oli niin vähäinen, että yläluokka leimautui ruotsinkieliseksi. Eliittiryhmän käsissä olivat myös valtiovallan keskeiset tehtävät. Vaikka joukosta nousi nuoria ja innokkaita nationalistejakin, he olivat se väestönosa, jonka erityisaseman nimenomaan keisarivalta varmisti.⁶⁰

Uusi keskiluokka syntyi monista aineksista. Tähän luokkaan voidaan lukea perinteinen (alempi) virkamiesluokka, yksityisen ja julkisen sektorin toimihenkilöt, asiantuntijat ja vanha porvaristo, eli kauppiaat, käsi-työläiset ja pienyrittäjät. Kaikki ryhmät kasvoivat nopeasti kaupungistumisen ja hallinnon kasvun myötä. Kun porvarioikeudet ja muut privilegit poistuivat elinkeinovapauden (1879) ja kunnallisuudistusten (1875) mukana, porvaristosta tuli nimenomaan *keskiluokka*, jonka asema perustui menestykseen avoimilla työmarkkinoilla. Koulutettu keskiluokka oli kansalaisyhteiskunnan poliittisesti aktiivisin väestönosa, ja se hankkiutui hyviin asemiin politiikassa ja julkisessa hallinnossa. Keskiluokasta ei tullut kuitenkaan yhtenäistä poliittista voimaa, koska se jakaantui poliitti-

60 Snellman A. 2014, 203–251; Savolainen 1994; Kuisma 2015.

sesti ja kielipoliittisesti. Näkyvyydestään huolimatta 1900-luvun alun keskiluokka oli laajaan maalaisväestöön ja kasvavaan työväestöön verrattuna pieni ryhmä, viisi prosenttia kokonaisväestöstä.

Suurin itsenäinen väestönosa oli edelleen talonpojat eli oman tilan viljelijät. Suomi oli vielä 1900-luvun alussa agraarinen maa. Talollisten osuus oli noin 40 prosenttia maatalousväestöstä ja 28 prosenttia maan koko väestöstä. Suuria tiloja oli vähän: yli 10 peltihehtaarin keskikokoisia tiloja oli noin 40 000 ja sitä pienempiä itsenäisiä tiloja kaksi kertaa enemmän. Tilojen lohkominen sallittiin vuonna 1895, mikä kasvatti pienten tilojen määrää. Talollisetkin olivat *uusi luokka* siinä mielessä, että maataloudesta tuli markkinataloutta: viljelijä oli riippuvainen rahatuloista ja markkinoista, joihin vaikuttivat 1880-luvulta alkaen kansainvälinen talous ja sen suhdanteet. Uusi tilanne vaurastutti niitä viljelijöitä, jotka pystyivät myymään maataloustuotteita tai puuta. Heidän tulotasonsa ja varallisuutensa nousivat monin verroin nopeammin kuin torpparien tai tilattomien. Osa talollisista pääsi mukaan poliittiseen päätöksentekoon, liittoutui fennomaanisen sivistyneistön kanssa ja alkoi kouluttaa lapsiaan herroiksi. Ero köyhään maalaisrahvaaseen kasvoi taloudellisesta erosta myös sosiaalseksi ja poliittiseksi rajaksi, joka alkoi leimata maalaisyhteiskuntaa.⁶¹

Markkinatalouden laajeneminen synnytti uutta yrittäjyyttä teollisuuden, kauppaan ja palveluihin. Yrittäjien määrä jäi silti pieneksi verrattuna omistamattomiin. Kaupunkityöväestö perheineen nelinkertaistui vuosina 1870–1910 ja ylitti puoli miljoonaa vuosisadan vaihteessa. Suurin lisäys (20 000 > 100 000) tuli teollisuus- ja rakennustyöntekijöistä. He olivat nimenomaan *uutta palkkatyöväenluokkaa*. Tämä luokka syntyi juridisesti vuonna 1879, kun elinkeinovapaus muutti vuosipalvelun vapaaksi palkkatyöksi.⁶² Kaupunki- ja teollisuustyöväkeä oli silti vain puolet maaseudun tilattomien määrästä. Kapitalismiin liitetty proletarisoituminen eli väestön taloudellinen epäitsenäistyminen olikin suurempi ilmiö Suomen maaseudulla kuin kaupungeissa.⁶³ Siksi suomalaisen yhteiskunnan luokkajaosta tuli erilainen kuin nopeammin kaupungistuneessa länti-

61 Markkanen 1977; Jutikkala 1991b; Peltonen 2004b; Haapala 1995, 97–137 ja sen lähteet; Piilonen 1982.

62 Maataloudessa ja palvelijoilla palkollissääntö kumottiin vasta 1918, mutta elinkeinovapauden ja muuttovapauden säätäminen käytännössä vapautti työmarkkinat myös maataloudessa, koska työnantajalla ja viranomaisilla ei ollut enää pakkoineja pitää työntekijää vuosipalveluksessa.

63 Kilpi 1915, II, 59. Kaupunki- ja teollisuustyöväestöön on tässä luettu myös maaseudun teollisuustaajamat ja esikaupunkien työväestö.

sessä Euroopassa ja samankaltainen kuin maatalousvaltaisessa itäisessä Euroopassa.

Tilattoman väen kysymys

1900-luvun alun suomalaisen yhteiskunnan kipein ongelma oli aikalaisymmärryksen mukaan maakysymys. Siitä oltiin niin huolissaan, että vuonna 1901 perustettiin erityinen *Tilattoman väestön alakomitea* selvittämään maalaisköyhälistön asemaa. Komitea julkaisi lukuisia tutkimuksia, joissa se todisti eriarvoisuuden laajuutta ja maareformin tarvetta.⁶⁴ Yksinkertaisena ratkaisuna pidettiin maan jakamista tilattomille, jolloin he voisivat huolehtia toimeentulostaan. Huhuttiin sitkeästi sitäkin, että keisari jakaisi maat köyhille.⁶⁵ Komitean mukaan helppointa olisi aloittaa siitä, että torpparit voisivat lunastaa viljelyksensä omaksi ja muut tilattomat voisivat ostaa itselleen palstoja. Radikaaleimmat vaativat maiden jakamista köyhille. Maaudistus oli esillä kaikilla valtiopäivillä, ja siitä syntyivät kiivaimmat poliittiset kiistat ennen vuotta 1918. Erityisen huomion sai torpparikysymys, kun työväenliike otti torpparien ja muiden tilattomien asian omakseen ja sai siten vahvan kannatuspohjan. 1900-luvun alun eduskuntavaaleissa SDP saikin maaseudulla suuremman ääniosuuden kuin kaupungeissa. Tilattomat, nuo maan hiljaiset, olivat yhtäkkiä poliittisen elämän keskiössä.⁶⁶

”Tilattoman väen kysymyksen” synnytti monta seikkaa. Tilojen jakaminen (lohkominen) oli lähes mahdotonta vuoteen 1895 asti. Sen jälkeen uusia tiloja kyllä perustettiin ja torppia lunastettiin, mutta ei tarpeeksi. Mäkitupalaisten ja muiden päivätyöläisten määrä lisääntyi nopeasti, ja heitä oli vuosisadan alussa kaksi kertaa enemmän kuin torppareita. Näin syntyi paikallaan asuva perheellinen *maatyöväenluokka*. Tilattomien määrän lisääntyminen lisäsi köyhyyttä syrjäseuduilla, mutta rintamailla tilattomia tarvittiin entistä enemmän maatalouden ja metsäteollisuuden työvoimaksi ja siellä palkat nousivat. Julkisuuteen pääsi useimmin torpparien asema, sillä päivätyöitä eli ”taksvärkkiä” pidettiin riiston malliesimerkinä. Omistajalle tehtyjen päivätyöiden osuus torpan tulosta olikin korkea, tyypillisesti noin 30 prosenttia. Maanomistuksen oikeudenmukaisuus

64 *Tilattoman väestön alakomitea: tilastollinen tutkimus yhteiskunta-taloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa (1901–1910)*. Ks. erityisesti Gebhard 1908; 1913; Vennola 1917.

65 Suodenjoki 2019, 171–174.

66 Rasila 1970; Peltonen 2004, 230–257; Haapala 1995, 111–112.

oli paljon esillä vuonna 1907 ensimmäisissä eduskuntavaaleissa, joiden alle osuivat sopivasti Laukon kartanon torpparien lakko ja väkivaltainen häätö.⁶⁷

Vaikka tilattomien palkat ja elinolot paranivat ainakin 1890-luvulta alkaen, kun työvoiman vapaa liikkuvuus sallittiin, he jäivät jälkeen muusta väestöstä.⁶⁸ Puoli miljoonaa nuorta ihmistä muutti pois maaseudulta ennen ensimmäistä maailmansotaa, mutta maaseudulle jäi edelleen suuri tilattoman väen joukko. He eivät asuneet enää samassa ruokakunnassa tilallisen kanssa, vaan heistä muodostui yhä selvärajaisempi perheellisen maatyöväen luokka, joka kasvoi nyt etupäässä omista lapsista.⁶⁹ Maatyöläiset olivat ajan mittapuulla pääosin köyhiä ja jäljessä kaupunkityöläisten elintasosta. Toisaalta he eivät olleet joutilasta liikaväestöä tai marginalisoitunutta kurjalistoa, vaan kasvavan maa- ja metsätalouden välttämätöntä (halpa)työvoimaa.⁷⁰

Luokkataistelu

Yhteiskuntaluokkien syntyä 1900-luvun alussa tutkinut O. K. Kilpi huomasi, miten vanhan yhteiskunnan järjestys ja turvaverkot murtuivat (jos niitä oli) ja kirjoitti: ”Koko yhteiskunnan säätyrakenne mobiliserautuu. Yhteiskunnallisen kudoksen kiinteys häipyy pois. Tämä on luokkataistelun syntyhetki modernissa yhteiskunnassa.”⁷¹ Tämän hän oppi Gustav Schmollerilta, joka selitti, että luokkavastakohdat johtuivat siitä, millaisia taloudellisia, rodullisia, henkisiä ja uskonnollisia eroja kansalaisten kesken on, miten luokat ovat eristyneet tai järjestäytyneet ja miten valtiovalta onnistuu – tai ei onnistu – pitämään yllä yhteiskuntarauhaa.⁷²

Omistaminen ja tulotaso määrsivät kansalaisen paikan 1900-luvun alun yhteiskunnassa. Tästä seurasivat merkittävät elintaso- ja elämänta-

67 Peltonen 2004; Rasila 1961; 1970; Haapala 1995, 111–115 ja sen lähteet; Kaarninen 1998, 140–154.

68 Markkanen 1977; Nummela 2018, 113; Soininen 1981; Heikkinen 1997, 112–139; Roikonen & Heikkinen 2018.

69 Häkkinen 2018, 130–135; Haapala 1983; Kilpi 1917; Waris 1948, 283–294; Häkkinen & Peltola 2005, 45–50.

70 Haatanen 1968, luku 4; Markkanen 1977; Nummela 2018, 113; Roikonen & Heikkinen 2018. Kaukiaisen (1981) laskelma, jossa maataloudessa oli 30 %:n liikaväestöä, tarkoittaa, että sama maataloustuotanto olisi saatu aikaan pienemmälläkin työvoimalla, mutta sesonkiaikana tarvittiin kuitenkin kaikki saatavilla oleva työvoima; vrt. Voutilainen 2016, 131–137.

71 Kilpi 1917, 104.

72 Schmoller 1920, 200.

paerot, jotka näkyivät terveyseroina ja koulutuseroina eli ”sivistystasona”. Ihmisten menestymisen mahdollisuudet erosivat merkittävästi, olipa kyse vaikutusvallasta yhteiskunnassa tai elämän laadusta ja pituudesta. Erot myös havaittiin, ja ihmiset jaettiin niiden mukaan luokkiin, jotka määrittivät myös yksilöä.⁷³ Suomi oli juuri sellainen ”luokkayhteiskunta” kuin monet aikalaiset väittivät. Schmollerin mainitsemia rodullisia (etnisiä) ja uskonnollisia jakojakin Suomessa oli, mutta ne koskettivat pieniä väestönosia eivätkä saaneet siten suurempaa merkitystä. Kielikysymys jakoi ihmisiä, mutta se oli poliittinen eikä etninen jakolinja. Samaten suhde Venäjään pysyi oikeudellispoliittisena kiistana ilman etnistä tai uskonnollista vastakkainasettelua, päinvastoin kuin monissa muissa keisarikunnan osissa.⁷⁴

Aikalaiset puhuivat uudesta ajasta ja sen ristiriitaisuudesta. Teollisen yhteiskunnan syntyä vuosisadan alussa tutkinut Väinö Voionmaa kysyi:

Mitä oli tuonut kauniisti kimalteleva vapaus? Vieraan kaupungin siirtolaiseksi, kodittomaksi kulkuriksi se oli tehnyt torpanlapsen. Ennen pitivät ihmiset jyrkimmästi kiinni arvo- ja säätyerostaan, mutta kotinurkissaan he söivät samanlaista ruokaa ja tunsivat samoja iloja ja suruja. Nyt olivat ihmiset tulleet samanarvoisiksi kaduilla ja kokouksissa, mutta kotiseinän sisällä elettiin toisaalla ylellisyydessä ja rikkaudessa, toisaalla taas synkimmässä kurjuudessa. Sellainen oli lopputulos rahavallan ja kansanvallan merkillisestä vuorovaikutuksesta.⁷⁵

Voionmaa näki, miten kapitalistinen talousjärjestelmä tuotti eriarvoisuutta, mutta myös sen, ettei sitä enää hyväksytty luonnollisena asiana ja ”niin alkoi täälläkin luokkataistelu”.⁷⁶ Luokkataistelu tarkoitti vaatimusta kansalaisten tasa-arvosta, joka heräsi nopeasti 1880-luvulla ja sai kiivaitakin sävyjä. Sivistyneistö piti työväen vaatimuksia kohtuuttomina, koska kaikillahan meni paremmin kuin ennen.⁷⁷ Niin menikin, mutta työväes-

73 Esim. Waris 1948 tavassaan käsitellä aineistoaan.

74 Haapala 1995; Waris 1932/2016; Haapala 1986; kielikysymyksestä ks. Engman 2016 ja suhteesta Venäjään ks. Immonen 1987. Ulkomaisessa kirjallisuudessa suomalaisen yhteiskunnan jaot edelleen usein etnisöidään, koska kaava on muualta tuttu, ja puhutaan ongelmitta ’ruotsalaisesta yläluokasta’ ja ’venäläisestä sorrasta’.

75 Voionmaa 1932, 24; ks. myös Kilpi 1917.

76 Voionmaa 1932, 24–25; Voionmaan mukaan Suomessa oli ”vain kaksi pääluokkaa, omistajat ja omistamattomat”, jotka olivat samansuuruisia vuonna 1910, Voionmaa 1922, 153–155.

77 Meurman 1893; 1898; Renvall 1900.

tössä ajateltiin, että työn lisääntyneet hedelmät tulisi jakaa työn tekijöille, koska työ oli rikkauden lähde. Tähän ei tarvittu teoreettisia opintoja vaan yksinkertainen – usein Raamatusta luettu – ajatus ihmisten samanlaisuudesta ja tasa-arvoisuudesta. ”Työ on miehen kunnia” ja ”työväen liike, jos mikään, on rakkauten työtä”, julisti Tampereen työväenyhdistys.⁷⁸ Taivoitteena oli harmoninen yhteiskunta, joka voitiin saavuttaa poistamalla epäoikeudenmukaiset erot. Tamperelaisessa *Kansan Lehdessä* julkaistiin vuonna 1899 runo *Ei luokkasotaa*, joka päättyi sanoihin: ”Uus rauhanpäivä koittaa – se päivä, jolloin kokonaan, jää luokkasota unholaan.”⁷⁹

Keskeinen luokkataistelukysymys ei ollut raha vaan yhtäläinen äänioikeus. Mutta kun se oli saatu, ei seurauksena ollutkaan luokkarauha, vaan ensimmäisten eduskuntavaalien jälkeen politiikasta tuli avoimesti yhteiskuntaluokkien taistelua. Puolueiden kannatuspohja seurasi sosiaalista rakennetta: ruotsalaista puoluetta äänestivät ruotsinkielinen ylä- ja keskiluokka sekä ruotsinkielisten pitäjien tilalliset ja osin työväestökin. Vanhasuomalaisia kannattivat vanhat fennomaanit eli suomenkieliset virkamiehet ja eteläisen Suomen talolliset. Nuorsuomalaisten tyypillinen kannattaja oli nuorempi sivistyneistö maalla ja kaupungeissa, osa yrittäjistä ja Viipurin läänin tilallisista. Maalaisliitto keräsi pienviljelijöiden äänet itäisestä Suomesta, Pohjanmaalta ja pohjoisesta. SDP sai työväestön äänet kaupungeista ja maatyöväen äänet Varsinais-Suomessa, Satakunnassa, Hämeessä ja Kuopion läänissä. Nämä alueelliset poliittiset erot seurasivat väestön elinkeinorakennetta. SDP:n ääniosuus kaupungeissa jäi jälkeen työväestön väestöosuudesta, mutta lähinnä siksi että työntekijät olivat nuoria ja äänestysikäraja oli korkea eli 24 vuotta.⁸⁰

Kun puolueet puolustivat avoimesti kannattajiensa etuja, politiikka muuttui ”luokkataisteluksi”, jota SDP:n lehti *Työmies* erityisesti korosti. Tämä tuli esille ensimmäisen kymmenen vuoden eduskuntatyössä. Kompromisseja tehtiin koulutus- ja sosiaalipoliitikassa, mutta kunnallisen äänioikeuden laajentamisessa, työajan lyhentämisessä ja tilattomien asiassa ei edetty lainkaan ennen vallankumousvuotta 1917. Tämä oli sikäli erikoista, että eduskuntauudistus oli saatu aikaiseksi yhteisellä ”kansallislakolla” vuonna 1905. Lakon aikainen veljeyden mieliala haihtuikin pian.

78 Haapala 1986, 189–200.

79 *Kansan Lehti* 1.8.1899 (kirjoittanut Tepukka = Seth Heikkilä).

80 Äänioikeus ei ollut täysin yhtäläinen, esim. köyhänapua saanut ei voinut äänestää, ks. Harjula 2006; Tampereella kristillinen työväenpuolue sai suuren ääniosuuden (11 %) ja siten yhdessä SDP:n kanssa yli 60 % äänistä, ks. Haapala 1986, 307–308.

Herrasväki pelästyi alempien luokkien röyhkeyttä, eivätkä edes fenno-
maanit lopulta kannattaneet tasavertaisia oikeuksia – eivät edes yleistä
äänioikeutta kuin pakon edessä. Aikalaiskokemus ja tutkimus ovat yhtä
mieltä, että vuoden 1905 suurlakossa mureni sääty-yhteiskunnalle omi-
nainen alamaisuusajattelu niin politiikassa, perheessä kuin kirkossakin.⁸¹
Herraviha oli ehkä harvan työläisen elämänsisältö, mutta vastakkaisuus-
desta tuli hallitseva julkinen puhetapa.⁸² Vaikka työväestön ajatusmaa-
ilmaa ruokki enemmän uskonomainen tasa-arvo-oppi kuin sosialismin
oppi, jälkimmäinen selitti uudella ja uskottavalla tavalla, miksi toiset elivät
rikkaudessa ja toiset köyhyydessä.

Uusi talousjärjestelmä ja samanaikainen kansalaisyhteiskunta synnyti-
tivät työväenluokan sekä sosiaalisena yhteisönä että poliittisena identi-
teettinä, jota kokemus alkoi vahvistaa.⁸³ Porvarillisella puolella oli vähin-
tään yhtä vahva luokkaidentiteetti, joka nojasi paitsi kristinuskoon ja na-
tionalismiin tai liberalismiin myös perittyyn käsitykseen omasta parem-
muudesta ja ennen muuta siihen, että ihmisillä oli elämäntapansa, jota
piti ja kannatti puolustaa. Kun maailmansota sysäsi liikkeelle poliittisen
ja yhteiskunnan kriisin, joka jakoi yhteiskunnan vuosina 1917–1918, tämän
välttämätön taustatekijä oli yhteiskunnan luokkajako. Sotaan osallistuneet
jakautuivat selkeästi kahtia: valkoisella puolella oli omistava väestö ja pu-
naisella puolella omistamaton työväestö.⁸⁴

Vuoden 1918 kapinan virallinen nimi oli ”Suomen työväen vallanku-
mous”. Tapaus näyttää sosialismin teorian mukaiselta klassiselta tapauk-
selta, jossa luokkataistelu kärjistyy ja johtaa vallanottoon. Punaisessa
kokemuksessa se oli oikeutettu kapina omistavaa luokkaa vastaan. Val-
koisessa kokemuksessa kapina oli laitton hyökkäys yhteiskuntaa ja omis-
tavaa luokkaa vastaan. Kun luokkasota-nimitystä käyttivät sittemmin vain
Venäjälle paenneet punaiset, sana jäi pois muiden käytöstä. Sosiologisessa
mielessä se oli luokkien sota ja sitä se oli myös aikalaisymmärryksessä,
vaikka puhuttiinkin vapaussodasta ja vapaustaistelusta.⁸⁵

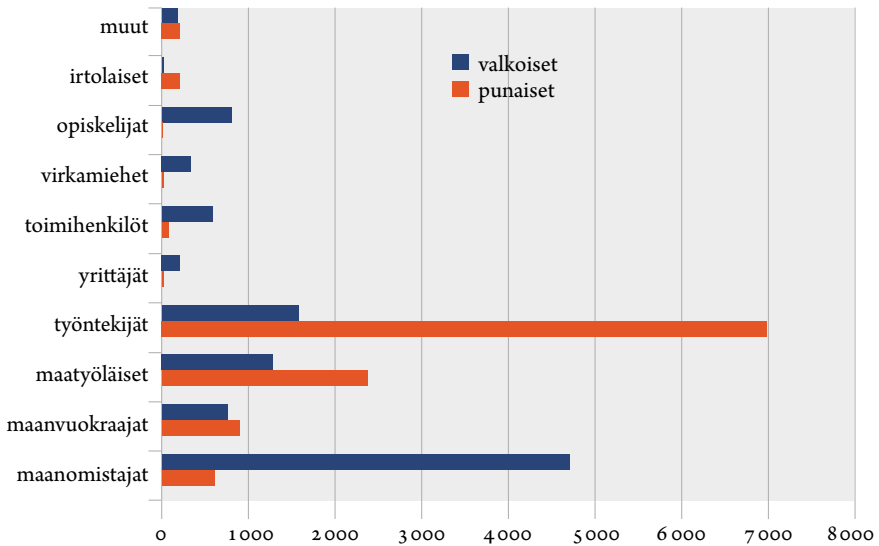
81 Haapala ym. (toim.) 2008; Kortekangas 1965, 318.

82 Myös ajan kaunokirjallisuudessa korostui luottamuksen puute ja eristymisen tunne, ks.
Anttila ym. (toim.) 2009; Helsti ym. 2006. Työväenliikkeessä oli kaksi puhuntaa, jotka elivät
rinnan: herraviha ja itsekasvatus (sivistys), ks. Ehrnrooth 1992; Haapala 1986; Alapuro 2017,
313–335.

83 Soikkanen 1961; Sulkunen 1986; Haapala 1986; 286–308; Suomenjoki 2018; Vahosalmi 2019.

84 Tepora & Roselius (toim.) 2018; Alapuro 2018, jälkisanat.

85 Haapala 2018; Voionmaa korosti aikalaisena, että kyseessä oli nimenomaan maattomien
kapina, ks. Voionmaa 1935, 63–64.

Kuvio 2. Sisällissodan taisteluissa ja teloitettuina kuolleet ammatin mukaan.

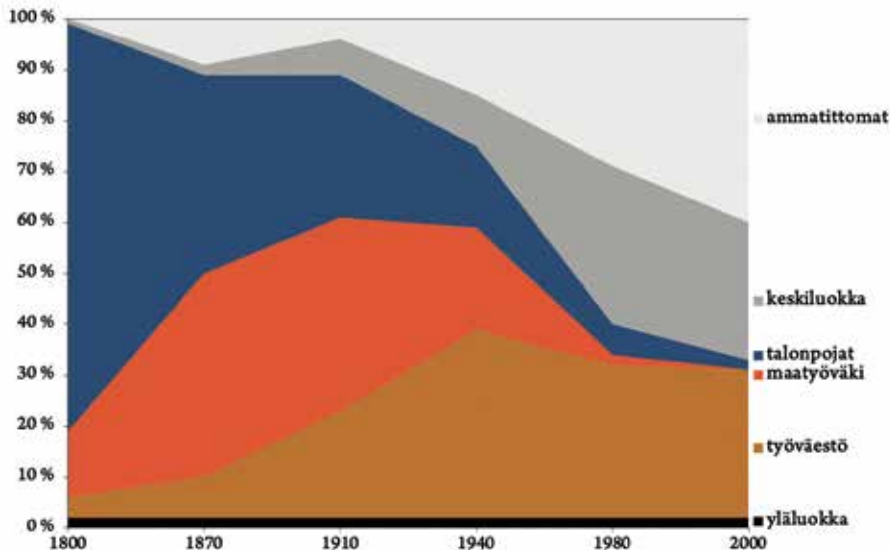
Lähde: Sotaoloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet. Tilastoraportti. <http://urn.fi/URN:ISBN:952-5354-52-0>.

Luokkasodan jälkeen

Vuosien 1917 ja 1918 kokemukset eivät hävittäneet luokkajakoa ihmisten mielistä, vaan kokemus vahvisti jakoa. Tästä kertoo sekin, että kapinan hävinnyt osapuoli ei lainkaan menettänyt poliittista kannatustaan yli puoleen vuosisataan. Punainen puoli ei myöskään myöntänyt olleensa sodassa väärässä vaan piti kapinaa periaatteessa oikeutettuna – se vain hävittiin. Vapaussodan muistamisessa taas omittiin isänmaan ja itsenäisyyden asia, minkä toinen osapuoli puolestaan koki väärytenä.⁸⁶

Sisällissodan jälkeen luokkaristiriitoja oli pakko sovittaa, jotta yhteiskunta selviäisi. Hävinnyt puoli sai oikeastaan kaiken mitä oli ennen kapinaa vaatinut: poliittiset oikeudet, maareformin ja joukon sosiaalisia uudistuksia. Kahden seuraavan vuosikymmenen yhteiskuntapolitiikan tavoitteeksi tuli – Schmollerin hengessä – ristiriitojen ja erojen tasoittaminen. Muutos ei ollut nopea, mutta esimerkiksi kunnallinen demokratia ja ennen mahdollisena pidetty maiden jakaminen toteutettiin nopeasti. Ne laukaisivat välittömän kriisin. Tilattoman väen kysymys sai poliittisen

86 Peltonen 1996; Roselius 2010; Siironen 2012; Hentilä 2018.

KUVIO 3. Yhteiskuntaluokat 1800–2000. Luvut on laskettu elinkeinoaseman mukaan perheittäin ml. ns. itsenäiset ammattittomat. *Lähde: SVT VI C (Väestön elinkeino).*

ratkaisun. Se ei mullistanut arkea maaseudulla mutta teki mökkiläisistä tilallisia ja vähitellen myös maalaisliittolaisia.⁸⁷

Vanhan yhteiskunnan luokkaidentiteetit jatkuivat muuntuneina 1900-luvulle. Aatelisto jatkoi elämäänsä parempana seurapiirinä, Suomen ritarihuoneena mutta ilman erioikeuksia. Valtaa jäi niille aatelisille, joilla oli perittyä omaisuutta tai korkea virka- tai ammattiasema.⁸⁸ Keskiluokka kasvoi palveluiden ja hallinnon laajentuessa, ja keskiluokasta tuli uuden kansallisvaltion hoitaja. Suojatut kotimarkkinat ja valtion tuki maataloudelle vaurastuttivat viljelijöitä, ja heidän asemansa vahvistui poliittisesti. Maaseudulle syntyi uusia tiloja ja uutta työllisyyttä metsäteollisuudessa, rakennustöissä, pienteollisuudessa ja palveluissa. Kun myös muuttoliike taa-jamiin pysyi korkeana, maalaisköyhälistö lähes hävisi syrjäseutuja lukuun ottamatta. Vasemmiston kannatus maaseudulla laski, mutta pysyi edelleen korkeana niillä alueilla, missä se oli ollut korkea jo ennen vuotta 1918.⁸⁹

87 Haapala 1995, 245–256; Tikka 2006; Kannisto 2016.

88 Snellman A. 2014, 253–290.

89 Waris 1948, luku V (Yhteiskunnan luokkajako); Vihola 2004; Helsti ym. (toim). 2006; Haatanen 1968, 191–222; Virkkunen 2010.

Kaupunkien ja maaseudun teollisuustajamien työväestö muodosti sotien välisenä aikana selväpiirteisen työväenluokan, jonka oma alakulttuuri vahvistui. Kapinan muisto lisäsi sosiaalista ja poliittista leiriytymistä.⁹⁰ Työväenluokan elintasoero keskiluokkaan kapeni 1920-luvun alussa, pääosin siksi, että keskiluokan ja varsinkin virkamiesten palkat palasivat sotaa edeltävälle tasolle hitaammin kuin muiden.⁹¹ Kaikkien suomalaisten elintaso nousi 1920-luvun puolivälistä alkaen mutta laski lamavuosina 1930–1933 keskimäärin 15 prosenttia, eniten rakennus- ja ulkotyöläisillä, sahatyöntekijöillä ja tekstiilitehtaissa.⁹² Toimeentulon epävarmuus ja köyhyys olivat edelleen työläisyyden arkiset tunnusmerkit, kun taas keskiluokkaa leimasivat suhteellinen taloudellinen turvallisuus ja elämän mukavuus. Heillä oli isompi ja parempi asunto, laadukkaammat huonekalut, lastenhuoneet, apulaiset, hienommat vaatteet ja parempi ruoka. Luokkien terveyserot olivat selviä ryhmätasolla, varsinkin ravintoon liittyvissä sairauksissa. Terveydentilan vaihtelu oli silti suurta kaikissa ryhmissä, koska keuhkotautiin ja kulkutauteihin ei ollut tehokasta hoitoa.⁹³

Elintasoeron lisäksi sivistyskuilu pysyi suurena sotienvälisen ajan. Keskiluokka – ja varsinkin sivistyneistö – pyrki kouluttamaan (kaikki) lapsensa ja harrasti niin sanottua korkeakulttuuria. Näin koulutus ja kulttuuripääoma periytyivät, vaikka varsinkin kaupungeissa uudet vapaa-ajan ilmiöt, kuten kevyt musiikki, elokuvat, kirjallisuus ja ennen kaikkea urheilu, tulivat kaikkien ulottuville.⁹⁴ Koulutus oli tekijä, joka pitkällä aikavälillä alensi eniten luokkarajoja ja loivensi asenteita. Ratkaiseva taite alkoi 1900-luvun alkupuolella, kun oppikoulujen määrä kasvoi ja oppilaiden sosiaalinen tausta laajeni keskiluokkaan, talonpoikiin ja myös työväestöön. Samasta syystä jo 1800-luvulla alkanut valitus ”ylioppilastulvasta” jatkui. Valtion ja kunnan viroissa, politiikassa ja taiteen kentällä oli silti edelleen pääasiassa ensimmäisen polven sivistyneistöä. Perinteinen sivistyneistö teki mielellään eron itsensä ja nousukkaiden välille.⁹⁵

Vaikka alemmat luokat olivat selkeästi aliedustettuina niin oppikoululaisissa kuin ylioppilaisissa, muutos alkoi näkyä koulutetun keskiluokan sosiaalisessa taustassa. Vuonna 1935 Helsingin yliopiston opiskelijoista noin kolmasosa oli viljelijöiden ja työväestön lapsia. Työläisylioppilas oli

90 Ilmolahti 2017; Waris 1932/2016; Enbom 2014; Katainen 2013.

91 Haapala 1995, 119–122, 284.

92 Peltola 2005; Virkkunen 2005.

93 Harjula 2015, luku III; Saaritsa 2014.

94 Jalkanen & Kurkela 2003; Heikkinen ym. 1992; Vasara 1997.

95 Kaarninen 2014; Huuhka 1955; Rojola 2009; Molarius 1996, 9–17.

Monet näkivät uuden koneiden ajan alentavan ihmisarvoa, kuten Charlie Chaplinin menestyselokuvassa *Nyky aika* (1936). Samalla elämän koettiin paranevan juuri koneiden – ja viihteen – ansiosta. *Taste of Cinema*.

jopa hivenen yleisempi kuin kansallisen historian kirjoituksen ja taiteen tuolloin hellimä talonpoikaisylioppilas.⁹⁶ Työläisten ja viljelijöiden lapsista koulutettiin 10–15 prosenttia. Se oli pieni osuus ikäluokasta mutta määränä jo merkittävä. Talollisten lapsia, myös tyttöjä, valmistui varsinkin opettajiksi ja alemmiksi virkamiehiksi ja työväestön lapsia teknisen ja kaupallisen alan toimihenkilöiksi. Sosiaalisen nousun mahdollisuutta pidettiin tärkeänä itsetunnon ja ”henkisen vapautumisen merkinä”. Työläiskirjailija Toivo Pekkasan sanoin ”proletaarina olemisen” eli ihmishengen alentamisen historia oli päättymässä: ”Hänen tehtävänsä on elää täällä maailmassa, ottaa osaa sen iloon ja suruun ja kasvaa suuremmaksi kuin hänen isänsä oli ja nähdä pitemmälle kuin hänen isänsä näki.”⁹⁷

96 Waris (1948, 326) saa luvuksi 40 %; ks. myös Waris 1940; Nevala 2016; *Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1960*, liite 26, jossa osuus on pienempi (33 % vuosina 1940 ja 1950).

97 Pekkanen 1932/1979, 271.

Näin alkoi umpeutua sivistyskuilu, jota pidettiin syynä sisällissotaan ja josta 1930-luvulla oltiin huolissaan kansallisen eheyden ja suorituskyvyn nimissä.⁹⁸ Elintason nousun, syntyvyyden alenemisen, terveyden kohentumisen ja liikkuvuuden lisääntymisen ohella juuri koulu ja populaarikulttuuri olivat ne paikat, joissa luokkarajat alkoivat murtua. Tämä koski varsinkin tyttöjä, jotka pääsivät Suomessa aikaisemmin oppikouluun ja yliopistoon kuin esimerkiksi muissa Pohjoismaissa. Kun naisten palkkatyö kodin ulkopuolella moninkertaistui, koulutettujen naisten ammatit (opettajat, virkailijat, sairaanhoitajat) olivat näkyvä tekijä uuden keskiluokan synnyssä. Vuonna 1940 kodin ulkopuolella työssä olleista naisista 27 prosenttia oli keskiluokkaisessa ammatissa ja 73 prosenttia työläisammateissa.⁹⁹

Luokat ja rakennemuutos

”Talvisodan ihmeen” poliittinen sanoma oli, että luokkaraja ei auennut sodassa Neuvostoliittoa vastaan, vaan työväestö pysyi niin sanotusti omalla puolella. Tämä arvio on ehkä ihmisten aliarvioimista, mutta se on myös tärkeä fakta. Luokkasotaa ei uusittu, koska siihen ei ollut syytä. Heikki Waris kuvasi onnellista lopputulosta heti sodan jälkeen näin:

Se [suomalainen yhteiskunta] ei ole kansanvaltainen ainoastaan muodollisesti, vaan demokraattinen siinä syvemmissä mielessä, että johtavaan asemaan yhteiskunnassa ja sen henkisesti ylimpään, luovaa työtä tekevään kerrokseen, jatkuvasti kohoaa uusia, vereksiä voimia kansan syvistä kerroksista ja ulkonaisesti vaatimattomista oloista.¹⁰⁰

Kahden vuosikymmenen aikana oli tapahtunut selvistä eroista huolimatta sosiaalista sekoittumista ja tasoittumista. Toinen maailmansota ja sen jälkeinen puute tasoittivat edelleen tulo- ja varallisuuseroja, ja yhteiskunta-politiikassa oli pakko jatkaa ”kansanvaltaisia” uudistuksia. Aluksi ne olivat hätäisiä reaktioita uuteen tilanteeseen (poliittiset oikeudet, tilojen jakaminen siirtoväelle ja rintamamiehille, säännöstely, ylellisyysverot, sosiaaliturvan parantaminen), mutta 1950-luvulla aloitettiin myös suunnitelmalli-

98 Waris 1948, 328–330; Nieminen 1941, 117.

99 Vattula 1981; Laine & Markkola (toim.) 1989; Haapala 2018, 195–196.

100 Waris 1948, 330–331. Wariksen teos julkaistiin 1948, mutta se tehtiin osin jo sota-aikana ja sen aineistona on yhteiskunnan muutos ennen toista maailmansotaa.

Lehmiä ja lapsia Tuuloksessa vuonna 1965. Suomen modernisaation luonteeseen vaikutti maatalousväestön suuri osuus vielä 1960-luvulla. Siksi ns. rakennemuutos kosketti erityisesti heitä. *Suomen valokuvataiteen museo, kuvaaja Kalle Kultala.*

nen yhteiskuntapolitiikka. 1960-luvulla päädyttiin siihen, että sosiaalisten erojen tasoittaminen kasvattaa kansantuloa ja kaikkien hyvinvointia eli maksaa itse itsensä. Hyvinvoinnin lisäämisen keinoina olivat vero-, alue-, sosiaali-, koulutus- ja terveyspolitiikka. Tämä oli tietoista luokkaerojen tasoittamista.¹⁰¹

Sosiaaliset erot pienentyivätkin selvästi 1960-luvulta 1980-luvun loppuun asti. Tällöin suomalaisten tulo-, omaisuus- ja koulutuserot olivat pienimmät maailmassa (Ruotsin ohella) ja terveyserotkin merkittävästi pienentyneet. Kun samaan aikaan talous kasvoi ennätysvauhtia ja kaikkien elintaso nousi, voitiin hyvinvointivaltion sanoa onnistuneen tehtävässään. Muutos kuitenkin kohteli eri ikäluokkia, alueita ja ryhmiä eri tavoin, ja tästä syystä uudistuspolitiikan saamalla nimellä ”rakennemuutos” oli myös huono kaiku.¹⁰² Vaurastumisen lisäksi rakennemuutos tarkoitti

101 Haapala 2006 ja sen lähteet; Harjula 2015; SVT Tulonjakotilasto 2017 (pienituloisuus). Aikalaisteoksia, ks. Nieminen 1941; Waris 1948; Allardt 1956; Kuusi 1961; Waris 1974.

102 Kokonaiskuvan muutoksesta antavat esimerkiksi Valkonen ym. 1980; Riihinen (toim.) 1990; Riihinen (toim.) 1992; Karisto ym. (toim.) 1998; Saari 2006; Hannikainen 2018.

maalaisköyhyyttä, maaltapakoa, työttömyyttä, siirtolaisuutta, alkoholismia, sairautta, lähiöongelmia ja arvokuiluja, eli tyypillisiä sosiaalisia ongelmia, jotka liitetään sosiaaliseen eriarvoisuuteen. Sodankäyneillä miehillä, heidän perheillään ja lapsillaan ei ollut helppoa, kun pienviljelys osoittautui kannattamattomaksi, ja suuri osa maalaisväestöstä jäi jälkeen kaupunkilaisten elintason noususta. Suomessa oli 1970-luvun alkuun asti paljon köyhiä tai ”vähäosaisia”, kuten ajan termi kuului. Kun kaikille maaseudun nuorille ei riittänyt työpaikkoja, ”liikaväestöongelma” syntyi uudestaan ja ratkesi vasta 1970-luvulla, kun riittävän moni nuori (yli puolet) oli muuttanut pois maaseudulta.¹⁰³

Selväpiirteiset työasemaan perustuvat luokat olivat suomalaista todellisuutta vielä 1970-luvulla. Siihen kuuluivat pieni varakas yläluokka, melko pieni keskiluokka, suuri ja erilaistunut tilallisten luokka ja laaja palkkatyöväki, josta mainittava osa sai elantonsa metsätaloudesta tai maaseudun teollisuusyhteisöissä. Luokkarajat olivat selvät ammattiasemalla, tuloilla, omaisuudella, koulutuksella, terveydellä, harrastuksilla ja arvostuksella mitattuna.¹⁰⁴ Ensimmäisessä tutkimuksessa ammattien arvostuksesta (1960) huipulla olivat korkeimmat virkamiehet, tuomarit, lääkärit ja johtajat – ja viimeisenä paimen, joka kaiketi sai edustaa vähäpätöistä ja vanhaa maalaiselämää.¹⁰⁵ Perhekohtaisissa tuloissa keskiluokka oli pitkällä työväestön edellä, ja (pien)viljelijät olivat keskimäärin köyhempiä kuin kaupunkilaistyöväestöstä aina 1980-luvulle asti.¹⁰⁶

Perinteinen teollisuus (tehtaat, telakat, kaivokset) kasvoi 1970-luvulle asti ja tarjosi työläisammatteja suurille ikäluokille. Ne noin 300 000 suomalaista, jotka muuttivat Ruotsiin, työllistyivät pääosin työläisammattihin eli teollisuuteen tai hoitoalalle. Luokkarajat pysyivät politiikassakin: vasemmisto sai edelleen työväestön äänet, kokoomus keskiluokan äänet ja keskusta viljelijöiden äänet – lukuun ottamatta köyhimpiä, jotka äänestivät vasemmistoa tai Suomen maaseudun puoluetta.¹⁰⁷ Puolueiden retoriikassa vedottiin suoraan luokka-asemaan eli yrittäjään, viljelijään, työläiseen tai ”unohdettuun kansaan”. 1960-luvun kulttuuriradikalismi löysi uudelleen Karl Marxin ja suurkapitalistit. Tunnetuksi tullut *Laulu kahdestakymmenestä perheestä* vilisi vanhoja aatelinimiä – ikään kuin olisi

103 Haatanen 1968, 223–298; Markkola (toim.) 2004; Karisto (toim.) 2005. Ks. myös viite 105.

104 Blom ym. 1984.

105 Rauhala 1966; Valkonen & Kauppinen 2005; Jyrkämä 2005; Harjula 2015, luku IV.

106 STV 2019 (tulonjakotilasto). Ks. kuvio 7 osassa I, s. 498.

107 Blom ym. 1984, 490–505.

palattu sata vuotta taaksepäin. Monia aatelissukuja olikin edelleen talouselämän huipulla mutta enää muiden joukossa.¹⁰⁸

Siirtyminen luokasta toiseen oli Suomessa 1950-luvulta 1980-luvulle vilkkaampaa kuin missään muussa maassa. Tähän oli merkittävänä taustatekijänä vuosina 1945–1955 syntyneiden suurten ikäluokkien suuri koko. He olivat kaksi kertaa suurempi joukko kuin vanhempansa, ja puolet heistä syntyi maaseudulla. Kun maalta muutti pois noin miljoona henkeä vuosina 1950–1980, sosiaalinen liikkuvuus oli väistämättä suurta. Pienviljelijöiden lapsista tuli pääsääntöisesti työväestöä. Se tarkoitti tippumista omistamattomien luokkaan mutta käytännössä myös tavoiteltua elintason kohentumista ja kokemusta sosiaalisesta noususta.¹⁰⁹

Kun talous kasvoi ja elinkeinorakenne monipuolistui, maalaisten ja työläisten lapsille avautui uusia mahdollisuuksia aivan eri mitassa kuin aikaisemmin. Muutosta tukivat valtion koulutuspolitiikka ja vanhempien koulutushalu. 2000-luvulla ylioppilaiden osuus nousi 1950-luvun alun seitsemästä prosentista lähelle puolta ikäluokasta, ja yliopisto-opiskelijoiden kokonaismäärä kasvoi samalla yli kymmenkertaiseksi (15 000 > 150 000). Suurista ikäluokista tuli ensimmäinen laajasti koulutettu ikäluokka.¹¹⁰ Silti enemmistö heistä ei käynyt oppikoulua vaan jäi työväestöön tai jatkoi työtä kotitilalla. Kulttuuriraja ”sivistyneitten” ja ”tavallisten” ihmisten kesken oli edelleen selvä, mutta raja siirtyi usein työväestön sisälle: toinen puoli työväestöstä koulutettiin ja toinen puoli ei.¹¹¹

Suuri liikkuvuus ja pysyvyys voivat olla samanaikaisia. Vaikka sosiaalinen nousu oli paljon yleisempää kuin aikaisemmin, sen koki selvä vähemmistö väestöstä. Vaikka kaikilla oli periaatteessa uudenlainen mahdollisuus luokkanouluun, kaikki eivät kuitenkaan halunneet sitä. Varsinkin monet viljelijöiden lapsista halusivat jatkaa samassa ammatissa, jos se vain oli mahdollista.¹¹² Maatalous olikin kaikkein suljetuin ammatti sikäli, että muut kuin maanviljelijöiden omat lapset eivät siihen juurikaan hakeutuneet. Myös ylempien toimihenkilöiden ja yrittäjien

108 Gronow ym. 1977; Miettunen 2009; Ruuskanen ym. 2010.

109 Pöntinen & Alestalo 1983; Pöntinen 1983; Haapala 2004; Ruostesaari 1992; Karisto (toim.) 2005; Alestalo 2007.

110 Nevala 2016, 409; Kivinen 1988; Erola 2009; Kailaheimo–Lönnqvist ym. 2020. Päätelmään vaikuttaa ”luokkarajan” sijainti. Ennen 1980-lukua ruumiillisen ja henkisen työn rajaa pidettiin selvänä ja ehkä ratkaisevana mittarina, joka korreloi vahvasti tulotason, terveyden, aseman ja arvostuksen kanssa.

111 Eskola 1963; Allardt 1964; Rauhala 1966; Alestalo 1980; Häkkinen ym. (toim.) 2005; Purhonen 2005.

112 Julkunen 2005; Blom ym. 1984, 267–298; laajemmin ks. Karisto (toim.) 2005.

asema periytyi vahvasti, mutta heidän joukkoonsa tuli silti paljon uutakin väkeä.

Näkyvin tulos suuresta sosiaalisesta liikkuvuudesta oli luokkien sekoittuminen, jonka myötä luokista tuli taustaltaan heterogeenisiä: työväestöön tuli paljon maaseudun nuoria ja jopa ylemmillä toimihenkilöillä oli aiempaa useammin maalais- tai työläistausta kuin peritty asema. Kun asemat sekoittuivat myös suvuissa ja perheissä, tämä välttämättä loivensi luokkarajojen kokemista. Kun tähän lisätään elintason nousu, tulo- ja terveyserojen pienentyminen, koulutuksen yleistyminen ja tasa-arvon lisääntyminen, luokkarajat madaltuivat ainakin rakenteellisesti. Tämä oli hyvinvointivaltion julkilausuttu tavoite, joka toteutui poliittisten kompromissien kautta sovittamalla luokkaintressejä kansallisen edun nimissä.¹¹³ Käytännössä tulokset saavutettiin valtion toimilla, joista keskeisiä olivat progressiivinen verotus, korkeat välilliset verot ja niin sanotut ylellisyysverot, verohuojennukset, ilmaisen koulutuksen laajentaminen sekä investoinnit julkisiin palveluihin. Kun myös kuntien isot investoinnit toteutettiin valtionavulla, nekin olivat merkittäviä sosiaalisia ja alueellisia tulonsiirtoja. Tulos oli, että eri ammatti- ja ikäryhmien todelliset toimeentuloerot olivat tulonsiirtojen ansiosta 1970-luvulta 1990-luvulle huomattavan pienet verrattuna edellisiin vuosikymmeneihin ja kaiketi pienimmät maailmassa.¹¹⁴

Luokkien häviö ja paluu

Tulojen taseus saavutti huippunsa 1980-luvun lopussa. Samaan aikaan oltiin varmoja, että sosiaalinen eriarvoisuus ei enää palaa Suomeen.¹¹⁵ 1990-luvun alun lama opetti toista. Konkurssit ja työttömyys olivat rankka kokemus valmiissa hyvinvointivaltiossa. Lama jätti pitkän varjon, eivätkä kaikki selviytyneet. Alettiin puhua syrjäytymisestä ja sen periytymisestä sekä Suomeen syntyvästä alaluokasta, jolla ei ollut tulevaisuutta. Pitkäaikaistyöttömyys nousi uudelle tasolle ja jäi pysyväksi ilmiöksi. Se kosketti varsinkin niitä, joilta katosi perinteinen työläisammatti teollisuudessa tai liikenteessä. Samaten sosiaalisten haasteiden ja terveysongelmien havaittiin kasautuvan ja periytyvän.¹¹⁶

113 Allardt 1976; Kettunen 2006; Saari 2010.

114 Riihinen (toim.) 1992; Karisto ym. 1998; Hannikainen 2018.

115 SVT 2019. Tulonjakotilasto; Riihinen (toim.) 1990; Haapala 2017;

116 Blom (toim.) 1999; Kalela ym. (toim.) 2001; Piirainen & Saari (toim.) 2002; Kiander 2001;

Kuten yleensä tapahtuu talouskriiseissä, myös 1990-luvun lama pienseni alkuun tuloeroja: rikkaat menettivät enemmän kuin köyhät. Laman jälkeen tilanne kääntyi, kun globalisaation ja Nokian menestyksen siivittämänä alkoi nopea, vuoteen 2008 jatkunut talouskasvu. Tällöin minkään väestöryhmän tulotaso ei laskenut, mutta tuloerot kasvoivat uudelleen. Keskeinen tekijä oli kansainvälistyneiden suuryritysten menestys, niiden maksamat suuret tulot sekä samanaikainen pääoma- ja yhtiöverotuksen alentaminen. Jälkimmäinen tehtiin kansallisen kilpailukyvyyn ja globaalin verokilpailun nimissä. Tämä lisäsi varsinkin rikkaimman yhden prosentin tuloja ja varallisuutta. Kun myös hyvin palkattujen asiantuntijoiden määrä kasvoi nopeasti, ylimmän desiilin (10 prosenttia) tulot kasvoivat muita enemmän. Näin laskien tuloerot kasvoivat varsinkin 1990-luvun lopulla ja vuosina 2003–2007. Vaikka tuloerot eivät enää sen jälkeen kasvaneet, ne jäivät selvästi suuremmiksi kuin ne olivat olleet ennen 1990-lukua.¹¹⁷

Edellä kuvatusta kehityksestä huolimatta väestön tulojakauma pysyi melko samanlaisena. Myös 2010-luvulla tuloerot olivat Suomessa kansainvälisesti verrattuna pienet, varsinkin jos tarkastellaan väestön suurta enemmistöä eikä pieniä ääripäitä, esimerkiksi rikkainta promillea ja köyhintä kymmenystä, joka ei ole työelämässä.¹¹⁸ Väestön valtaosan, noin 80 prosentin, todellinen toimeentulotaso (käytettävissä olevat tulot) oli lähellä toisiaan ja parani 1990-luvun laman jälkeen koko ajan.¹¹⁹ Ihmiset elivät siis pääosin samantapaista keskituloisen elämää, vaikka rikkaimman ja köyhimmän kymmenyksen ero kasvoi. Köyhyys ei lisääntynyt, mutta kun hyväosaisia oli aiempaa enemmän, ero kasvoi. Suomessa ylimpään tulokymmenyksen kuuluvat eivät ole perinteisellä tavalla rikkaita vaan pääosin ylempiä toimihenkilöitä, asiantuntijoita ja pienyrittäjiä. Heidän tulonsa olivat kaksinkertaiset koko väestön mediaanituloon verrattuna, mikä on kansainvälisesti vähän. Köyhiksi taas luetaan EU:n kriteerien mukaan ne, joiden tulot ovat alle puolet mediaanitulosta, jolloin köyhyys on perin suhteellinen käsite eli vaihtelee maan mukaan. Patkätyön

---

Kiander & Vartia 1998; Hannikainen 2018; Niemelä & Saari 2012; Eskelinen ym. 2020.

Laajemmin ks. Mattila (toim.) 2020.

117 Perusteellinen selvitys pitkän ajan tulokehityksestä, ks. Tuomala 2019, erityisesti 93–165 ja 377–290; Saari 2019; Jäntti 2016; Riihelä ja Tuomala 2020, 34–43.

118 Kantola & Kuusela 2019. Paitsi että rikkaita on monenlaisia, myös ”köyhien” luokkaa on hankala kuvata, koska siihen kuuluu erilaisessa elämäntilanteessa olevia: opiskelijoita, osa-aikatyöntekijöitä, eläkeläisiä, sairaita. Ks. myös Saari 2015. Mittaamisen ongelmista ja oletuksista, ks. Riihelä ja Tuomala 2020, 43–49.

119 Tuomala 2019, 99.

yleistyminen sekä ulkomaisen työvoiman ja vuokratyön lisääntyminen ovat luoneet Suomeenkin ”työssäkävien köyhien” luokan – ainakin julkisuudessa – mutta näiden osuus työvoimasta on edelleen kovin pieni.¹²⁰

Sosiaalisen liikkuvuuden muutokset 1990-luvulla ja 2000-luvulla kertovat nekin enemmän pysyvyydestä kuin muutoksesta. Sukupolvittainen siirtyminen ammattiryhmästä toiseen (urakehitys) oli vuosina 1985–2005 jopa yleisempää kuin edellisinä vuosikymmeninä. Liikkuvuuteen vaikutti edelleen ennen kaikkea koulutus.¹²¹ Vuosituhannen vaihteessa sosiaalisen liikkuvuuden pääkohteena olivat erityisesti toimihenkilöammatit (keskiluokka), kun ennen 1980-lukua se oli ollut työväestö. Luokkanousu lisääntyi, koska maassa oli edelleen paljon työväestön lapsia, joista entistä suurempi osa hankki korkeakoulututkinnon ja päätyi eri ammatteihin kuin vanhempansa. Vuonna 2005 suomalaisen eliitin suurin taustaryhmä oli viljelijät ja työntekijät (yhteensä 40 prosenttia) aivan kuten 20 vuotta aikaisemmin. Tätä selittää osin sekin, että suuret ikäluokat olivat 2000-luvun alussa urakehityksensä laella. Vaikka 2000-luvulla joka kolmas on perinyt eliittiaseman, suomalainen eliitti on taustaltaan poikkeuksellisen avoin. Periytyvyys on suurinta kulttuurieliitissä, joka taas on eliiteistä pienituloisin.¹²² 2000-luvulla paljon puhuttu koulutuksen eriytyminen (niin sanottu koulushoppailu, eliittikoulut, valikoituminen yliopistoon) ei ole vähentänyt koulutuksen tärkeyttä sosiaaliselle liikkuvuudelle ja tasoittumiselle.¹²³

Suomalaiset jaettiin 2000-luvun virallisessa tilastossa edelleen omistajiin ja yrittäjiin, ylempiin ja alempiin toimihenkilöihin, työntekijöihin ja ammatittomiin, eli samoihin ”sosiaaliekonomisiin ryhmiin” kuin sata vuotta aikaisemmin.¹²⁴

Merkittävin pitkän aikavälin muutos on luokkien koko: maatyöväkeä ei enää ollut, ja viljelijöiden määrä oli laskenut alle viiteen prosenttiin väestöstä. Viljelijöiden asema oli sikälikin erikoinen, että elinkeinosta oli käytännössä tullut valtion ja EU:n säätelemä korporaatio. Suurin luokka oli keskiluokka, josta voitiin erottaa ylempi keskiluokka, eli johtotehta-

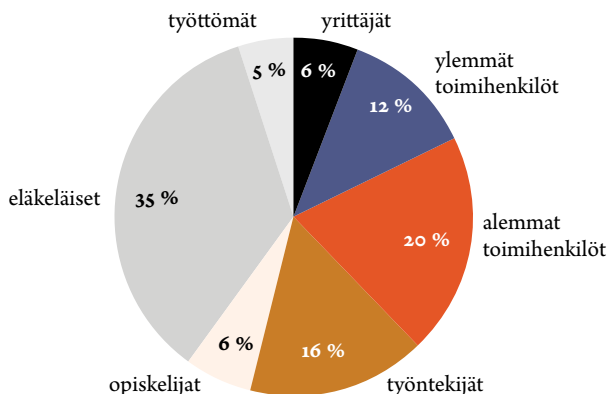
120 Saari 2019, 24–32; Pyöriä (toim.) 2017; *Helsingin Sanomat* 10.3.2019, ”Isopalkkaisia yhä enemmän”.

121 Eskelinen ym. 2020, erit. 135–141.

122 Ruostetsaari 2014, 86–88 ja 128–130; Härkönen 2010; Ruuskanen ym. 2010, 48–54.

123 Erola 2009; Naumanen & Silvennoinen 2010; Nevala 2016; Eskelinen ym. 2020; Eliitin lapset pääsevät muita useammin yliopistoon, mutta heidän määränsä opiskelijoista ja tulevista asiantuntijoista on pieni, mikä peittää periytyvyyden vaikutusta.

124 STV 2018; Toivonen 2010.

KUVIO 4. Aikuisväestö sosioekonomisen aseman mukaan 2000-luvun alussa.

Lähde: STV 2017, 364.

vissä olevat ja korkeakoulutetut asiantuntijat. Alempi keskiluokka puolestaan koostui pienyrittäjistä ja alemmista toimihenkilöistä. Työntekijöiden luokkaan luettiin epäitsenäisessä asemassa olevat suorittavaa työtä tekevät palkkatyöläiset.¹²⁵

Tämä jako vastasi myös ihmisten samastumista. Useimmat ajattelivat, että työ määrittää ihmisen paikan yhteiskunnassa, ja itse määritellyt luokkaidentiteetit seurasivat mainittua ammattijakoa ja siihen liitettyjä eroja koskien tulotasoa, elämäntapaa, terveyseroja ja asenteita. Luokkajako oli siis samankaltainen sekä objektiivisesti että subjektiivisesti mitattuna. Lähinnä toimittajilla ja taiteilijoilla oli vaikeuksia tai haluttomuutta sijoittaa itseään mihinkään luokkaan.¹²⁶

Hankalimmin ammattipohjaiseen luokkarakenteeseen istuu elinkeinotilaston suurin ryhmä ”itsenäiset ammatittomat” eli eläkeläiset, opiskelijat ja työttömät. He ovat itsenäisiä aikuisia ihmisiä, jotka eivät ole säännöllisessä työssä. Tämä joukko sijoitettiin tilastoissa aikaisemmin perheen tai entisen ammatin mukaan tai jätettiin kokonaan pois ammattija luokkarakenteen kuvauksista. 2000-luvulla ”amatittomista” tuli kuitenkin jo suurin ”sosioekonominen” ryhmä, johon kuuluu lähes puolet aikuisista. Amatittomat ovat luokka siinä mielessä, että siihen kuuluvat ovat riippuvaisia samasta tulolähteestä eli tulonsiirroista, ja ryhmän

125 Haapala & Peltola 2018.

126 Tiedot perustuvat seuraaviin kyselytutkimuksiin Erola 2010, 33–44; Melin & Blom 2014; Erola (toim.) 2010.

edustajat ovat myös keskimäärin köyhin väestönosa. Muutoin joukko on hyvin heterogeeninen sekä taustaltaan, iältään, elämäntilanteeltaan ja ajatuksiltaan. Enemmistö ryhmään kuuluvista on tyytyväisiä elämäänsä (opiskelijat ja eläkeläiset), mutta osa mieltää itsensä vähäosaiseksi ja osa syrjäytyneeksi. Ammatittomilla ei ole yhdenmukaista sosiaalista tai poliittista identiteettiä.¹²⁷

Luokkien muutokset olivat 1990- ja 2000-luvulla yllättävän pieniä verrattuna esillä olleisiin suuriin muutoksiin, kuten työn muuttumiseen, globalisaatioon tai maahanmuuttoon. Samaten yhteiskunnan instituutiot eivät juurikaan muuttuneet. Säätelystä purettiin niukasti ja sosiaalimenot, tulonsiirrot ja muut julkiset menot jatkoivat kasvuun, vaikka valtio velkaantui. Hyvinvointivaltion suurimpana uhkana nähtiin sen rahoitus, ”kestävyysvaje”, eikä itse järjestelmä. 2000-luvun alun keskeisin yhteiskuntapoliittinen strategia oli kansallisen kilpailukyvyyn parantaminen, mutta se piti tehdä hyvinvointivaltiota ja sosiaalisia turvaverkkoja uhraamatta.¹²⁸

Silti alettiin puhua luokkayhteiskunnan paluusta. Suurten ikäluokkien menestyksekkäitä ”luokkaretkiä” alettiin kuvata menneenä hyvänä aikana.¹²⁹ Nyt oltiin palaamassa yhteiskuntaan, jossa asema periytyi ja vain hyväosaisten lapsille riitti herranpaikkoja. Korostettiin, ettei koulutus enää tuottanutkaan tasa-arvoa vaan oli valikoivaa tavalla, joka edisti hyvän aseman perimistä. Menestysetua antoi paitsi varallisuus ja asema myös kulttuuripääoma. Sen avulla eliitin lapset menestyivät paremmin jo tarhaisässä. Pierre Bourdieun luokkateorian korostama kulttuurinen erottautuminen ja sen mekanismit saivat paljon huomiota.¹³⁰ Vaikka taloudelliset ja sosiaaliset mahdollisuudet olivat tilastollisesti tasaantuneet, korostettiin symbolisella tasolla olevia syrjiviä jakoja. Näiden nähtiin tuottavan samanlaisen ”hegemonistisen luokkajärjestyksen” kuin varhaisemmat jyrkät toimeentuloerot tai sääty-yhteiskunnan ideologia. Yhteiskuntapolitiikassa nähtiin piirteitä, jotka erojen tasaamisen sijasta loivat niitä. Hyvinvointivaltio oli kuollut, ellei peräti tapettu.¹³¹

Edellä mainitut kulttuuriset erot ovat totta mutta silti osin ristiriidassa tilastollisten rakennekuvausten kanssa. Esimerkiksi koulutuksen tasa-ar-

127 Saari 2015; 2019; Enroth 2017, 35–40.

128 Saari (toim.) 2013; Saari 2019; Haapala 2017, 213–235; Hannikainen 2018.

129 Järvinen & Kolbe 2007.

130 Purhonen ym. 2014.

131 Ks. erityisesti Anttila ym. (toim.) 2016; Erola (toim.) 2010; Lempiäinen & Silvasti (toim.) 2014; Karisto (toim.) 2005.

voistava vaikutus ei ole hävinnyt, eikä köyhyys ole lisääntynyt, veroaste on edelleen korkea ja tulonsiirrot ovat kasvaneet.¹³² Kuvatut mekanismit ovat silti todellisia erilaisuuden tai eriarvoisuuden kokemuksia. Toisaalta ne kuvaavat luokkien juuri luokkien sekoittumista eli tilanteita joissa ”erisäätyisten” arki kohtaa.¹³³ Näistä kokemuksista tulee luokkarajoja ja identiteettejä, jos ja kun ne sellaisina nähdään. Arjessa näkyvät sosiaalisen aseman mukaiset terveyserot, asuinpaikan valikoituminen, elämäntyyli tai asenteet voidaan nähdä sekä rakenteiksi että valinnoiksi. Vaikka niissä on kyse yksilön elämäntavasta ja hajonta on suurta, yhteys perhetaustaan, ammattiasemaan ja tulotasoon on myös selvä.¹³⁴

Yhteiskunnalliset erot ja luokat niiden nimittäjänä eivät ole hävinneet 2000-luvulla. Utta on vilkas identiteettikeskustelu, joka ei ole koskenut niinkään suuria ryhmiä kuin yksilöitä tai erilaisia vähemmistöjä – ja varsinkin näiden julkista tunnistamista ja hyväksymistä. Uusia jakolinjoja ovat olleet myös maahanmuuttoa seurannut sosiaalisten erojen etnistyminen – tai ainakin pelko siitä – ja puhe ”sukupolvien kuilusta” kun ennen korostettiin ”sukupolvien ketjua”. Perinteinen ammattipohjainen luokkasamaistuminen ei ole hävinnyt, mutta sen rinnalle on tullut uusia yksilön tai ryhmän identiteettejä, eroja ja jakoja.¹³⁵

Liikkuvat ja pysyvät rajat

Sääty-yhteiskunnassa ihmisten jakoa luokkiin pidettiin luonnollisena ja välttämättömänä. Modernissa yhteiskunnassa luokkajako nähtiin sosiaalisen erilaistumisen tulokseksi, jota pyrittiin tasaamaan yhteiskuntapolitiikalla. 1900-luvun alussa asialistan kärjessä olivat poliittinen tasa-arvo ja köyhyyden voittaminen. 1960-luvulta alkaen hyvinvointivaltion tavoite oli taata kaikille ihmisille yhtäläiset mahdollisuudet menestyä. 2000-luvun alun Suomessa oli edelleen vahva ”intohimo tasa-arvoon” ja odotusten kohteena oli nimenomaan julkinen valta, jonka tuli säädellä sosiaalista tasa-arvoa uhkaavia markkinavoimia. Samalla todettiin, että eriarvoisuus on monisyistä eikä sitä voi palauttaa vain muutamaankin tekijään, joita olisi helppo säädellä.¹³⁶

132 Saari 2019, 32–36.

133 Järvinen & Kolbe 2019; Leppä 2017.

134 Aaltonen ym. 2020; Eskelinen ym. 2020; Kainulainen & Saari 2018; Junnilainen 2019; Kestilä & Karvonen (toim.) 2019, erit. 96–187; Koponen ym. (toim.) 2018, erityisesti 178–186.

135 Ojajärvi ym. 2016; Blom & Melin 2014; Erola (toim.) 2010; Wass & Kauppinen 2020.

136 Kallio ym. 2013; Mattila (toim.) 2020, 241–252.

1900-luvulla ihmisten elinolot muuttuivat ja tasoittuivat ratkaisevasti, mutta samalla muuttuivat myös odotukset ja käsitykset erojen hyväksyttävyydestä. Pysyvää näyttää olevan se, miten eroja tuotetaan uusissa oloissa yhä uudelleen. Ensimmäinen globalisaation tutkija kirjoitti sata vuotta sitten – kuin nykyaikaan viitaten – miten uusi talousjärjestelmä ”hävitti yhteiskunnallisen kudoksen kiinteiden.”¹³⁷ Muutos sai aikaan uusia jakoja ja epävarmuutta. Sääty-yhteiskunnan tutkija taas muistuttaa erojen pysyvyydestä: ”Yksilö oli iloksensa vapautumassa yhteisön altaista piirirajoista – takertuakseen sitten taas aikojen kuluttua uudelleen ja uudelleenlaisessa ’muuttuvassa yhteiskunnassa’ vanhojen säätykatsomusten kaltaisiin epäkohtiin. Vapautuvan yksilön ilo oli ollut häkkipölyn ilo.”¹³⁸

Kirjallisuus

- Aaltonen, Katri & Kotimäki, Sanni & Salonen, Laura & Tenhunen Essi (2020) Terveyserot. Teoksessa Maija Mattila (toim.) *Eriarvoisuus Suomessa*. Helsinki: Kalevi Sorsa-säätiö, 65–92.
- Alapuro, Risto (1980) Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan. Teoksessa Tapani Valkonen, Risto Alapuro, Matti Alestalo, Riitta Jallinoja ja Tom Sandlund (toim.) *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. Helsinki: WSOY, 36–201.
- Alapuro, Risto (2017) *Valtio ja vallankumous Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Alapuro, Risto & Liikanen, Ilkka & Smeds, Kerstin & Stenius, Henrik (toim.) (1987) *Kansa liikkeessä*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Alestalo, Matti (1980) Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa Tapani Valkonen, Risto Alapuro, Matti Alestalo, Riitta Jallinoja ja Tom Sandlund (toim.) *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. Helsinki: WSOY, 102–180.
- Alestalo, Matti (2007) Rakennemuutokset ja sukupolvet. *Yhteiskuntapolitiikka* 2007:2, 146–157.
- Allardt, Erik (1956) *Syntyperää ja sosiaalista kohoamista koskevat arvostukset. Yhteiskunnallisen korkeakoulun julkaisuja 7*. Hämeenlinna: Karisto.
- Allardt, Erik (1964) *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine*. Porvoo: WSOY.
- Allardt, Erik (1976) *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. Helsinki: WSOY.
- Anttila, Anu-Hanna & Kauranen, Ralf & Launis, Kati & Ojajärvi, Jussi (toim.) (2016) *Luokan ääni ja hiljaisuus: Yhteiskunnallinen luokkajärjestys 2000-luvun alun Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Anttila, Anu-Hanna & Kauranen, Ralf & Löytty, Olli & Pollari, Mikko & Rantanen, Pekka & Ruuska, Petri (2009) *Kuriton kansa. Poliittinen mielikuvitus vuoden 1905 suurlakon ajan Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Blom, Raimo (toim.) (1999) *Mikä Suomessa muuttui? Sosiologinen kuva 1990-luvusta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Blom, Raimo ym. (1984) *Luokkaprojekti: Suomalaiset luokkakuvassa*. Tampere: Vastapaino.
- Ehrnrooth, Jari (1992) *Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Einonen, Piia & Karonen, Petri (toim.) *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

137 Kilpi 1917, 104.

138 Wirilander 1974, 409.

- Enbom, Leena (2014) *Työväentalolle vai seurahuoneelle? Työväen vapaa-ajantoiminta, politiikka ja vastarinta 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnassa*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Engman, Max (2016) *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Enroth, Linda (2017) *Social inequality in the health of the oldest old: Socioeconomic differences in health, functioning, mortality and long-term care use in the population aged 90+*. Tampere: Tampere University.
- Erola, Jani (2009) Social mobility and education of Finnish cohorts born 1936–1975. Succeeding while failing in equality of opportunity? *Acta Sociologica* 52:4, 307–327.
- Erola, Jani (toim.) (2010) *Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Erola, Jani (2010) Luokkarakenne ja luokkiin samaistuminen. Teoksessa Jani Erola (toim.) *Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus, 27–50.
- Eskelinen, Niko & Erola, Jani & Karhula, Alekski & Ruggera, Lucia & Sirniö, Outi (2020) Eriarvoisuuden periytyminen. Teoksessa Maija Mattila (toim.) *Eriarvoisuus Suomessa*. Helsinki: Kalevi Sorsa-säätiö, 127–156.
- Eskola, Antti (1963) Maalaiset ja kaupunkilaiset. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Foucault, Michel (1980) *Tärkkailla ja rangaista. Suom. Eevi Nivanka (alkup. 1975)*. Helsinki: Otava.
- Fougstedt, Gunnar & Raivio, A. (1953) *Suomen väestön sääty- ja ammattiryhmittymys v. 1751–1805*. Tilastollisia tiedonantoja 40. Helsinki: Tilastollinen Päätöimistö.
- Gebhard, Hannes (1913) *Maanviljelysväestö, sen suhde muihin elinkeinoryhmiin ja sen yhteiskunnallinen kokoonpano Suomen maalaiskunnissa v. 1901*. Tilastollinen tutkimus yhteiskunta-taloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa. Helsinki: Tilattoman väestön alakomitea.
- Gebhard, Hannes (toim.) (1908) *Yhteiskuntatilastollinen kartasto Suomen maalaiskunnista v. 1901*. Helsinki: Suomen Maantieteellinen Seura.
- Giddens, Anthony (1981) *The class structure of advanced societies*. Toinen painos. Lontoo: Hutchinson.
- Gronow, Jukka & Klemola, Pertti & Partanen, Juha (1977) *Demokratian rajat ja rakenteet. Tutkimus suomalaisesta hallitsemistavasta ja sen taloudellisesta perustasta*. Helsinki: WSOY.
- Haapala, Pertti (1986) *Tehtaan valossa: teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Tampere: Vastapaino & Suomen Historiallinen Seura.
- Haapala, Pertti (1995) *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*. Helsinki: VAPK.
- Haapala, Pertti (2004) Väki vähenee. Maatalousyhteiskunnan hidas häviö 1950–2000. Teoksessa Pirjo Markkola (toim.) *Suomen maatalouden historia III. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 233–254.
- Haapala, Pertti (2006) Suomalainen rakennemuutos. Teoksessa Juho Saari (toim.) *Historiallinen käänne. Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen*. Helsinki: Gaudeamus, 91–124.
- Haapala, Pertti (2017) Suomen tulevaisuuden historia. Teoksessa Nils E. Villstrand. & Petri Karonen (toim.) *Kulkemattomat polut: Mahdollinen Suomen historia*. Helsinki: Gaudeamus, 204–237.
- Haapala, Pertti (2018) Kaaoksen monet juuret. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.) (2018) *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Helsinki: Gaudeamus, 27–51.
- Haapala, Pertti & Löytty, Olli & Melkas, Kukku & Tikka, Marko (toim.) (2008) *Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905*. Helsinki: Teos.
- Haapala, Pertti & Peltola, Jarmo (2018) Elinkeinorakenne 1750–2000. Teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen 1400–2000*. Tampere: Vastapaino, 170–209.
- Haatanen, Pekka (1968) *Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa*. Porvoo: WSOY.
- Haikari, Janne & Hakaniemi, Marko & Lahtinen, Anu & Snellman, Alex (toim.) (2020) *Aatelin historia Suomessa*. Helsinki: Siltala.

- Hannikainen, Matti (2018) Rakennemuutos ja hyvinvointivaltio 1900–2000. Teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen 1400–2000*. Tampere: Vastapaino, 244–267.
- Harjula, Minna (2006) Kelvoton valtiokansalaiseksi? Yleisen äänioikeuden rajoitukset ja äänioikeusanomukset Suomessa 1906–1917. *Historiallinen Aikakauskirja* 104:4, 368–381.
- Harjula, Minna (2007) *Terveyden jäljillä. Suomalainen terveyspolitiikka 1900-luvulla*. Tampere: Tampere University Press.
- Harjula, Minna (2015) *Hoitoonpääsyn hierarkiat. Terveyskansalaisuus ja terveyspalvelut Suomessa 1900-luvulla*. Tampere: Tampere University Press.
- Harmaja, Leo (1934) *Kansantaloudellinen Yhdistys 1884–1934*. Helsinki: Kansantaloudellinen Yhdistys.
- Heikkinen, Antero & Hentilä, Seppo & Kärkkäinen, Pekka & Laine, Leena & Meinander, Henrik & Silvennoinen, Martti & Vasara, Erkki & Pyykkönen Teijo (1992) *Suomi uskoi urheilun. Suomen urheilun ja liikunnan historia*. Helsinki: VAPK-Kustannus.
- Heikkinen, Sakari (1997) *Labour and the market: Workers, wages and living standards in Finland, 1850–1913*. Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters.
- Helsti, Hilikka & Stark, Laura & Tuomaala, Saara (toim.) (2006) *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hentilä, Seppo (2018) *Vuoden 1918 pitkät varjot – Muistamisen historia ja politiikka*. Helsinki: Siltala.
- Huuhka, Kosti (1955) *Talonpoikaisnuorison koulutie. Tutkimus talonpoikaisnuorison koulukäynnistä ja siihen vaikuttaneista sosiaalisista tekijöistä Suomessa 1910–1950*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Häkkinen, Antti (2018) *Elämäntietä esiteolisessa yhteiskunnassa 1700–1900*. Teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen 1400–2000*. Tampere: Vastapaino, 114–141.
- Häkkinen, Antti & Jarmo Peltola (2005) *Suomalaisen ”alaluokan” historiaa: köyhyys ja työttömyys Suomessa 1860–2000*. Teoksessa Antti Häkkinen & Panu Pulma & Miika Tervonen (toim.) *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 39–94.
- Häkkinen, Antti & Panu Pulma & Miika Tervonen (toim.) *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Härkönen, Juho (2010) *Sosiaalinen periytyvyys ja sosiaalinen liikkuvuus*. Teoksessa Jani Erola (toim.) *Luokatori Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus, 51–66.
- Ilmolahti, Oona (2017) *Eheys ja ennakkoluulo. Työväenyhteisön ja kansakoulunopettajiston jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle*. Helsinki: THPTS.
- Immonen, Kari (1987) *Ryssästä saa puhua... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–1939*. Helsinki: Otava.
- Jalkanen, Pekka & Kurkela, Vesa (2003) *Suomen musiikin historia: Populaarimusiikki*. Porvoo: WSOY.
- Julkunen, Raija (2005) *”Suuren ikäluokkien sankariteko”*. Teoksessa: Antti Karisto (toim.) *Suuret ikäluokat*. Tampere: Vastapaino, 273–297.
- Junnilainen, Lotta (2019) *Lähiökylä. Tutkimus yhteisöllisyydestä ja eriarvoisuudesta*. Tampere: Vastapaino.
- Jutikkala, Eino (1958) *Suomen talonpojan historia. 2. uudistettu laitos*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Jutikkala, Eino (1962) *Finnish agricultural labour in the eighteenth and nineteenth centuries. Scandinavian Economic History Review* 1962:2, 203–219.
- Jutikkala, Eino (1991a) *Suomen suurituloiset teollisen murroksen kynnyksellä*. Historiallinen Arkisto 98. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 73–111.
- Jutikkala, Eino (1991b) *Eräs suuritalalous 1900-luvun alussa. Historiallinen Arkisto 98*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 113–127.
- Jutikkala, Eino (2003) *Maatalouspolitiikka*. Teoksessa Viljo Rasila & Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.) *Suomen Maatalouden Historia I. Perinteisen Maatalouden Aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 333–348.

- Jyrkämä, Jyrki (2005) Syntynyt 1947, kuollut...? Suuret ikäluokat ja elämänkulkutulevaisuus. Teoksessa Antti Karisto (toim.) *Suuret ikäluokat*. Tampere: Vastapaino, 347–363.
- Jäntere, Kaarlo (1927) *Koulunkäynti sosiaalisenä ilmiönä vv. 1722–1843 silmälläpitäen erityisesti Porin triviaalikoulua*. Turku: Turun yliopisto.
- Jäntti, Markus (2016) Jälkisanat. Teoksessa Thomas Piketty, *Pääoma 2000-luvulla*. Helsinki: Into, 531–540.
- Järvinen, Katriina & Kolbe, Laura (2007) *Luokkaretkellä hyvinvointiyhteiskuntaan*. Helsinki: Kirjapaja.
- Järvinen, Katriina & Kolbe, Laura (2019) *Sopivia ja sopimattomia. Lempi, luokka ja suomalainen parisuhde*. Helsinki: Kirjapaja.
- Kaarninen, Mervi (1998) *Tottijärven historia: Torpparipitäjästä kaupunginosaksi, 1689–1998*. Nokia: Nokian kaupunki.
- Kaarninen, Mervi (2014) Suomen kansa opin tiellä. Teoksessa Petri Karonen & Antti Riihinen (toim.) (2014) *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 276–304.
- Kailaheimo-Lönnqvist, Sanna & Kilpi-Jakonen, Elina & Niemelä, Mikko & Prix, Irene (2020) *Eriarvoisuus koulutuksessa*. Teoksessa Maija Mattila (toim.) *Eriarvoisuus Suomessa*. Helsinki: Kalevi Sorsa-säätiö, 93–126.
- Kainulainen, Sakari & Saari, Juho (2018) Samassa veneessä: empatiakuilujen poliittinen ulottuvuus Suomessa. *Politiikka* 60:4, 310–323.
- Kalela, Jorma & Kiander, Jaakko & Kivikuru, Ullamaija & Loikkanen, Heikki A. & Simpura, Jussi (toim.) (2001) *Down from the heavens, up from the ashes. The Finnish economic crisis in the light of economic and social research*. Helsinki: Suomen Akatemia/VATT.
- Kallio, Johanna & Kangas, Olli & Niemelä, Mikko (2013) Intohimo tasa-arvoon: Tuloero- ja maahanmuuttoasenteet erottavat suomalaiset muista pohjoismaalaisista. Teoksessa: *Politiikan sekahaku – Mitkä asiat yhdistävät ja erottavat puolueita*. Helsinki: EVA/Taloustieto, 47–68.
- Kannisto, Niko (2016) *Vaalempunainen tasavalta: SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924*. Helsinki: THPTS.
- Kantola, Anu & Kuusela, Hanna (2019) *Huipputulokset. Suomen rikkain promille*. Tampere: Vastapaino.
- Karisto, Antti (toim.) (2005) *Suuret ikäluokat*. Tampere: Vastapaino.
- Karisto, Antti & Pentti Takala & Ilkka Haapola (1998) *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. Helsinki: WSOY.
- Katainen, Elina (2013) *Vapaus, tasa-arvo, toverillinen rakkaus: perheen, kotitalouden ja avioliiton politisointi suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä ennen vuotta 1930*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Katznelson, Ira & Zolberg, Aristide (toim.) (1986) *Working-class formation. Nineteenth-century patterns in Western Europe and the United States*. Princeton: Princeton University Press.
- Kaukiainen, Yrjö (1981) Taloudellinen kasvu ja yhteiskunnan muuttuminen teollistuvassa Suomessa. Teoksessa: *När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttuu*. Historiallinen arkisto 76. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 39–62.
- Kaukiainen, Yrjö (2019) Kehitys ja alikehitys ennen teollistumisen aikaa: Eurooppa ja Suomi. Teoksessa: Koponen, Juhani & Sakari Saaritsa (toim.) (2019) *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinniottajana*. Helsinki: Gaudeamus, 73–92.
- Kerkelä, Heikki (1996) *Vanhan maailman peilissä. Modernin yhteiskunnan synty ja pohjoinen aineisto*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kestilä, Laura & Sakari Karvonen (toim.) (2019) *Suomalaisten hyvinvointi 2018*. Helsinki: THL.
- Kettunen, Pauli (2006) The tension between the social and the economic. A historical perspective on a welfare state. Teoksessa Jari Ojala & Jari Eloranta & Jukka Jalava (toim.) *The road to prosperity. An economic history of Finland*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 285–313.
- Kiander, Jaakko (2001) *Laman opetuksset. Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset*. Helsinki: Suomen Akatemia/VATT.

- Kiander, Jaakko & Vartia, Pentti (1998) *Suuri lama. 1990-luvun kriisi ja talouspoliittinen keskustelu*. Helsinki: ETLA.
- Kilpi, O. K. (1915) *Suomen ammatissatoimivan väestö ja sen yhteiskunnalliset luokat vuosina 1815/1875, osa II*. Helsinki: Kansantaloudellinen Yhdistys.
- Kilpi, O. K. (1917) *Suomen siirtolaisuus ja 19. vuosisadan kansantalous*. Taloustieteellisiä tutkimuksia XXII. Helsinki: Kansantaloudellinen Yhdistys.
- Kivinen, Osmo (1988) *Koulutuksen järjestelmäkehitys. Peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla*. Turku: University of Turku.
- Kolakowski, Leszek (1978) *Main currents of Marxism: Its rise, growth, and dissolution. Vol. 1, The founders*. Oxford: Clarendon Press.
- Koponen, Päivikki & Borodulin, Katja & Lundqvist, Annamari & Sääksjärvi, Katri & Koskinen, Seppo (toim.) (2018) *Terveys, toimintakyky ja hyvinvointi Suomessa: FinTerveys 2017-tutkimus*. Raportti 4/2018. Helsinki: THL.
- Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940–1960 (1963) Helsinki: Opetusministeriö.
- Kortekangas, Paavo (1965) *Kirkko ja uskonnollinen elämä teollistuvassa yhteiskunnassa. Tutkimus Tampereesta 1855–1905*. Porvoo: WSOY.
- Koskinen, Ulla (2018) Talonpoikaiseliitti, sosiaalinen lasku ja väkivalta Ala-Satakunnassa 1550–1680. Teoksessa Riikka Miettinen & Ella Viitaniemi (toim.) *Reunamailla. Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 480–511.
- Koskinen, Yrjö (1879) *Johtavat aatteet ihmiskunnan historiassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koskinen, Yrjö [Y.K.] (1874) Työväenseikka. *Kirjallinen kuukauslehti* 1874:1. Julkaistu myös teoksessa: Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (toim.) (1975) *Työväenkesymyksestä sosiaalipolitiikkaan*. Helsinki: Gaudeamus 1975, 56–57.
- Kuha, Miia (2016) *Pyhäpäivien vietto varhaismodernin ajan Savossa (vuoteen 1710)*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kuisma, Markku (2015) *Venäjä ja Suomen talous 1700–2015*. Helsinki: Siltala.
- Kuusi, Pekka (1961) *60-luvun sosiaalipolitiikka*. Viides painos 1968. Helsinki: WSOY.
- Laine, Leena & Markkola, Pirjo (toim.) (1989) *Tuntematon työläisnainen*. Tampere: Vastapaino.
- Leppä, Asta (2017) *Voittajien varjot. Elämää eriarvoisten tasavallassa*. Helsinki: Kirjapaja.
- Lilius, Aksel (1888) *Tilattoman väen oloista Kuopion läänissä. Tutkimuksia taloudellisista oloista Suomen maaseudulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Locke, John (1689/1995) *Tutkielma hallitusvallasta. Tutkimus poliittisen vallan oikeasta alkuperästä, laajuudesta ja tarkoituksesta*. Suom. Mikko Yrjönsuuri (alkup. 1689). Helsinki: Gaudeamus.
- Manninen, Juha (2000) *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Markkanen, Erkki (1977) *Maaseutuväestön varallisuusolot ja luottosuhteet Sisä-Suomessa elikeinoelämän muroskaudella v. 1850–1914*. Studia historica Jyväskyläläisiä 14. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Markkola, Pirjo (toim.) (2004) *Suomen maatalouden historia III. Suurten muutosten aika: jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mattila, Maija (toim.) (2020) *Eriarvoisuuden tila Suomessa 2020*. Helsinki: Kalevi Sorsa-säätiö.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich (1848) *Manifest der Kommunistischen Partei*. Lontoo: Bildungs-Gesellschaft für Arbeiter.
- Melin, Harri & Blom, Raimo (2014) *Keskiluokkaistuuko Suomi?* Teoksessa Kirsti Lempiäinen & Tiina Silvasti (toim.) *Eriarvoisuuden rakenteet. Haurastuvat työmarkkinat Suomessa*. Tampere: Vastapaino, 20–51.
- Melkas, Kukku & Grönstrand, Heidi & Launis, Kati & Leskelä-Kärki, Maarit & Ojajärvi, Jussi & Rojola, Lea (2009) *Läpikulkuihmisiä. Muotoiluja kansallisuudesta ja sivistyksestä 1900-luvun alun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Meurman, Agathon (1893) *Rikkouden jaosta. Esitelmiä Kansantaloudellisessa Yhdistyksessä, 1:nen osa, 25–40*. Helsinki: Kansantaloudellinen Yhdistys.

- Meurman, Agathon (1898) Neljäs sääty. *Kansantaloudellisen Yhdistyksen esitelmiä*. Sarja III:2. Helsinki: Kansantaloudellinen Yhdistys.
- Miettinen, Riikka (2018a) Maaseudun itselliset ja ”inhyses” hallinnollisena kategoriana. Teoksessa Riikka Miettinen & Ella Viitaniemi (toim.) *Reunamailla. Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 205–253.
- Miettinen, Riikka (2018b) Vaivaiset ja työkyvyttömät uuden ajan alun maaseudulla. Teoksessa: Riikka Miettinen & Ella Viitaniemi (toim.) *Reunamailla. Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 284–342.
- Miettinen, Riikka & Viitaniemi, Ella (toim.) (2018) *Reunamailla. Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Miettunen, Katja-Maria (2009) *Menneisyys ja historiakuva: Suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona*. Bibliotheca Historica 126. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Milanovic, Branko (2017) *Tuloerot globalisaation aikakaudella. Uusi näkökulma*. Suom. Tatu Henttonen (alkup. 2016). Tampere: Vastapaino.
- Molarius, Päivi (1996) Nuoren Apollon syöksykierre. Sivistyneistö ja kansallisen ideologian murrokset. *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja* 49. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–17.
- Naumanen, Päivi & Silvennoinen, Heikki (2010) Koulutus, yhteiskuntaluokat ja eriarvoisuus. Teoksessa Jani Erola (toim.) *Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus, 67–88.
- Nevala, Arto (2016) Työväestön jälkeläiset yliopistoissa toisesta maailmansodasta 2010-luvulle. Teoksessa Sakari Saaritsa & Sinikka Selin (toim.) *Työväki ja sivistys*. Helsinki: THPTS, 405–434.
- Niemelä, Jari (2003) Ruotujakolaitos – osa maataloutta. Teoksessa Viljo Rasila & Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.) *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 493–503.
- Niemelä, Mikko & Saari, Juho (toim.) (2012) *Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa*. Helsinki: Kela.
- Nieminen, Armas (1941) *Väestökysymys entisinä aikoina ja nykyään*. Helsinki: WSOY.
- Nummela, Ilkka (2018) Väestö, asutus ja elintaso ennen teollistumista 1500–1900. Teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen 1400–2000*. Tampere: Vastapaino, 92–113.
- Nygård, Toivo (2002) Patriarkaalisuus 1600- ja 1700-luvun palkollislainsäädännössä. Teoksessa Piia Einonen & Petri Karonen (toim.) *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 158–168.
- Palmén, E. G. (1886) Yliopiston kysymyksiä III. *Valvoja* 8/1886, 326–329.
- Pekkanen, Toivo (1932/1979) *Tehtaan varjossa*. Romaani. Porvoo: WSOY.
- Peltola, Jarmo (2005) Elämää syrjällä teollisuuskaupungissa: tamperelaisen työläisperheen elämää 1900–1960. Teoksessa Antti Häkkinen & Panu Pulma & Miika Tervonen (toim.) *Vieraat kulkijat – tutut talot: Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 95–124.
- Peltonen, Matti (1992) *Talolliset ja torpparit: maatalouskysymys Suomessa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Peltonen, Matti (2004) Torpparikysymys. Teoksessa Matti Peltonen (toim.) *Suomen maatalouden historia II*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 217–262.
- Peltonen, Matti (2004b) Uudet kaupallistumisen muodot. Teoksessa Matti Peltonen (toim.) *Suomen maatalouden historia II*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 77–134.
- Peltonen, Ulla-Maija (1996) *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pietikäinen, Petteri (toim.) (2010) *Valta Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Piilonen, Juhani (1982) *Vallankumous kunnallishallinnossa. Punaisen Suomen historia 1918*. Helsinki: VAPK.

- Piirainen, Timo & Saari, Juho (toim.) (2002) *Yhteiskunnalliset jaot. 1990-luvun perintö*. Helsinki: Gaudeamus.
- Polanyi, Karl (2009) *Suuri murros. Aikakautemme taloudelliset ja yhteiskunnalliset juuret*. Suom. Natasha Vilokkinen (alkuteos 1944). Tampere: Vastapaino.
- Pulma, Panu (2018) Irtolaiseksi joutumisen riski Länsi-Suomessa 1700-luvulla. Teoksessa Riiikka Miettinen ja Ella Viitaniemi (toim.) *Reunamailla. Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 264–283.
- Purhonen, Semi (2005) Sukupolvikokemukset, sukupolvi-tietoisuus ja eliitti: sukupolvien ”ongelma” suurten ikäluokkien elämäntarinoissa. Teoksessa Antti Karisto (toim.) *Suuret ikäluokat*. Tampere: Vastapaino, 222–272.
- Purhonen, Semi & Gronow, Jukka & Heikkilä, Riie & Rahkonen, Keijo & Toikka, Arho (2014) *Suomalainen maku: kulttuuripääoma, kulutus ja elämäntyylien sosiaalinen eriytyminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Pyöriä, Pasi (toim.) (2017) *Työelämän myytit ja todellisuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Pöntinen, Seppo (1983) *Social mobility and social structure. A comparison of Scandinavian countries*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Pöntinen, Seppo & Alestalo, Matti (1983) *The Finnish mobility survey 1980: Data and first results*. Report 9. Helsinki: Suomen Gallup.
- Rasila, Viljo (1961) *Suomen torpparikysymys vuoteen 1909. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Rasila, Viljo (1970) *Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe. Suomen torpparikysymys vuosina 1909–1918*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Rauhala, Urho (1966) *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalinen kerrostuneisuus*. Porvoo: WSOY.
- Rauta, Hanna (1938) *Kalle Antinpoika*. Porvoo: WSOY.
- Renvall, Heikki (1900) Tulojen jaosta Suomen suurimmissa kaupungeissa 1875–1900. *Kansantaloudellisen Yhdistyksen esitelmiä*. Sarja III:9.
- Riihelä, Marja & Tuomala, Matti (2020) Tulo- ja varallisuuserot. Teoksessa: Maija Mattila (toim.) *Eriarvoisuus Suomessa*. Helsinki: Kalevi Sorsa -säätiö, 29–64.
- Riihinen, Olavi (toim.) (1990) *Suomi 2017*. Jyväskylä: Gummerus.
- Riihinen, Olavi (toim.) (1992) *Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen*. Helsinki: Sitra ja WSOY.
- Roikonen, Petri & Heikkinen, Sakari (2018) A Kuznets Rise and a Piketty fall: income inequality in Finland, 1865–1934. *European Review of Economic History*, 24, 46–79.
- Rojola, Lea (2009) Sivistyksen ihanaus ja kurjuus – Suomalaisen nousukkaan tarina. Teoksessa Kukku Melkas, Heidi Grönstrand, Kati Launis, Maarit Leskelä-Kärki, Jussi Ojajarvi & Lea Rojola, (2009) *Läpikulkuihmisiä. Muotoiluja kansallisuudesta ja sivistyksestä 1900-luvun alun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 10–38.
- Roselius, Aapo (2010) *Kiista, eheys ja unohtus: vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Ruostetsaari, Ilkka (1992) *Vallan ytimessä. Tutkimus suomalaisesta valtaeliitistä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ruostetsaari, Ilkka (2014) *Vallan sisäpiirissä*. Tampere: Vastapaino.
- Ruuskanen, Olli-Pekka & Snellman, Alex & Widgrén, Mika (2010) Yhteiskunnan huipulla: Eliittirakenne muutoksessa 1809–2009. Teoksessa: Petteri Pietikäinen (toim.) *Valta Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus, 34–55.
- Saarenheimo, Juhani (1984) Vanhan Ylä-Satakunnan maaseudun yhteiskuntarakenne ennen teollistumista. Teoksessa Jouko Jaakkola (toim.) *Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia VIII*. Tampere: Tampereen Historiallinen Seura, 27–49.
- Saari, Juho (2006) Sadan vuoden sosiaalipolitiikka. Muutoksen jaksottaminen Suomessa. Teoksessa Juho Saari (toim.) *Historiallinen käänne. Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen*. Helsinki: Gaudeamus, 257–288.
- Saari, Juho (2010) Suomalainen konsensus – Korpilammen konferenssi (1977) käännekohtana. *Yhteiskuntapolitiikka* 75:5, 469–487.

- Saari, Juho (2015) *Huono-osaiset. Elämän edellytykset yhteiskunnan pohjalla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Saari, Juho (2019) *Hyvinvointivaltio eriarvoistuneessa yhteiskunnassa. Toimi-hankkeen selvityshenkilön raportti*. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- Saari, Juho (toim.) (2013) *Suomen sillat tulevaisuuteen*. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.
- Saaritsa, Sakari (2014) *Koska lääkäriin? Sosiaalinen kerrostuneisuus ja sairaanhoidon kulutus maailmansotien välisen ajan Suomessa*. Teoksessa Matti Hannikainen (toim.) *Työväestö ja hyvinvointi*. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 105–144.
- Saastamoinen, Kari (2010) Pufendorf on Natural Equality, Human Dignity, and Self-Esteem. *Journal of the History of Ideas* 71:1, 39–62.
- Savolainen, Raimo (1994) *Suosikkisenaattorit. Venäjän keisarin suosio suomalaisten senaattoreiden menestyksen perustana, 1809–1892*. Helsinki: Painatuskeskus.
- Scheidel, Walter (2017) *The great leveler. Violence and the history of inequality from the Stone Age to the twenty-first century*. Princeton: Princeton University Press.
- Schmoller, Gustav (1920) *Luokkataistelut ennen ja nyt*. Helsinki: Edistysseurojen Kustannus-OY.
- Schmoller, Gustav von (1918) *Die soziale Frage: Klassenbildung, Arbeiterfrage, Klassenkampf*. München & Leipzig: Verlag von Dunder & Hunblot.
- Siironen, Miika (2012) *Valkoiset. Vapaussodan perintö*. Tampere: Vastapaino.
- Silvasti, Tiina (2014) Maataloudesta luopuneet. Teoksessa Kirsti Lempiäinen & Tiina Silvasti (toim.) *Eriarvoisuuden rakenteet. Haurastuvat työmarkkinat Suomessa*. Tampere: Vastapaino, 126–158.
- Silvasti, Tiina & Lempiäinen, Kirsti & Kankainen, Tomi (2014) Eriarvoisuuden uudet paikat. Teoksessa Kirsti Lempiäinen & Tiina Silvasti (toim.) *Eriarvoisuuden rakenteet. Haurastuvat työmarkkinat Suomessa*. Tampere: Vastapaino, 7–19.
- Snellman, Alex (2014) *Suomen aateli yhteiskunnan huipulta uusiin rooleihin 1809–1939*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Snellman, Hanna (2019) Tiedon ja taidon kierto: maahanmuuttajien Suomi ja Ruotsi. Teoksessa Teoksessa: Koponen, Juhani & Sakari Saaritsa (toim.) *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinnottajana*. Helsinki: Gaudeamus, 185–200.
- Soikkanen, Hannu (1961) *Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti*. Porvoo: WSOY.
- Soininen, Arvo (1974) *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Soininen, Arvo (1976) Maatalousväestö v. 1910 – tilasto ja todellisuus. *Historiallinen Aikakauskirja* 3/1976, 211–225.
- Soininen, Arvo (1981) Maataloustyöväen palkat vv. 1878–1913. Teoksessa *När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttuu*. Historiallinen arkisto 76. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 91–114.
- Stenius, Henrik (2003), Kansalainen. Teoksessa Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsittehistoria*. Tampere: Vastapaino.
- Sulkunen, Irma (1986) *Raittiuskansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Suodenjoki, Sami (2018) Turning the landless into socialists: Agrarian reforms and resistance as drivers of political mobilisation in Finland, 1880–1914. Teoksessa Joe Regan & Cathal Smith (toim.) *Agrarian reform and resistance in an age of globalisation: The Euro-American world and beyond, 1780–1914*. Lontoo: Routledge, 170–184.
- Suolahti, Gunnar (1909 ja 1919) *Elämää Suomessa 1700-luvulla I–II*. Porvoo: WSOY.
- Suolahti, Gunnar (1919) *Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla*. Porvoo: WSOY.
- Suolahti, Gunnar (1933/1973) *Nuori Yrjö Koskinen*. Helsinki: Historian Ystävien Liitto.
- Talvitie, Petri (2018) Isonjaon vaikutus tilattoman väestön asemaan. Teoksessa Riikka Miettinen & Ella Viitaniemi (toim.) *Reunamailla. Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 343–379.
- Tepora, Tuomas & Roselius, Aapo (toim.) (2018) *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Helsinki: Gaudeamus.

- Therborn, Göran (2014) *Eriarvoisuus tappaa. Suom.* Tatu Henttonen (alkup. 2013). Tampere: Vastapaino.
- Thompson, E. P. (1963) *The making of the English working class.* Lontoo: Penquin.
- Tikka, Marko (2006) *Valkoisen hämärän maa. Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tocqueville, Alexis de (2006) *Demokratia Amerikassa.* Suom. Sami Jansson. Helsinki: Gaudeamus. (Alkuteos *De la démocratie en Amérique 1835–1840*).
- Toivonen, Timo (2010) Viralliset tilastot suomalaisen yhteiskunnan luokkarakenteen kuvaajina. Teoksessa: Jani Erola (toim.) *Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa.* Helsinki: Gaudeamus, 187–210.
- Topelius, Z. (1985/1899), *Maamme kirja. Suom.* Paavo Cajander (alkup. 1875). Helsinki: WSOY.
- Tuomala, Matti (2019) *Markkinat, valtio & eriarvoisuus.* Tampere: Vastapaino.
- Uotila, Merja (2018) Maaseutukäsityöläisten sosiaalinen asema keskinäinen sosiaalinen hierarkia esimodernissa Suomessa. Teoksessa Riikka Miettinen & Ella Viitaniemi (toim.) *Reunamailla. Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 98–126.
- Vahosalmi, Ville (2019) Poliittiset vastakkainasettelut ja luokkataistelu Työmies-lehdessä 1899–1907. Teoksessa: Ilkka Kärrylä, Pete Pesonen ja Anna Rajavuori (toim.) *Työväestö ja demokratia. Väki voimakas 12.* Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Vainio-Korhonen, Kirsi (1998) *Käsin tehty: miehelle ammatti, naiselle ansioiden lähde. Käsiyötuotannon rakenteet ja strategiat esteellisessä Turussa Ruotsin ajan lopulla.* Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Valkonen, Tapani & Kauppinen, Timo M. (2005) Märkä ja nuorena nukkuva sukupolvi? Teoksessa: Antti Karisto (toim.) *Suuret ikäluokat.* Tampere: Vastapaino, 334–246.
- Valkonen, Tapani & Risto Alapuro & Matti Alestalo & Riitta Jallinoja & Tom Sandlund (toim.) (1980) *Suomalaiset: yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana.* Helsinki: WSOY.
- Vasara, Erkki (1997) *Valkoisen Suomen urheilivat soturit. Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatustoiminta vuosina 1918–1939.* Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Vattula, Kaarina (1981) Palvelustyöstä konttoristiin – naisten työhönohallistuminen 1880–1940. Teoksessa *När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttuu.* Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 63–90.
- Vennola, J. H. (1917) *Maanomistus Suomen maalaiskunnissa 2. Tilastollinen tutkimus yhteiskuntataloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa v. 1901.* Helsinki: Tilattoman väestön alakomitea.
- Vihola, Teppo (2004) Maatalouden rakennemuutokset itsenäisessä Suomessa. Teoksessa Matti Peltonen (toim.) *Suomen maatalouden historia II.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 330–418.
- Viitaniemi, Ella (2018a) Hyödyn aikakauden talouspolitiikka, vuokratilajely ja tilattomuuden kasvu. Teoksessa Riikka Miettinen & Ella Viitaniemi (toim.) *Reunamailla. Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 380–420.
- Viitaniemi, Ella (2018b) Pappisperhe ja sosiaalinen selviytyminen Ylä-Satakunnan uudisasutusseudulla 1770–1820. Teoksessa Riikka Miettinen & Ella Viitaniemi (toim.) *Reunamailla. Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 421–451.
- Vilkuna, Kustaa H. J. (1996) *Arkielämää patriarkaalisessa työmieisyhteisössä. Rautaruukkilaiset suurvalta-ajan Suomessa.* Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Virkkunen, Gia (2005) Köyhyys ja toimeentulon keinot: 1930-luvun pula-ajan haasteet ja maaseudun naiset. Teoksessa Antti Häkkinen & Panu Pulma & Miika Tervonen (toim.) *Vieraat kulkijat – tutut talot: Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 125–166.
- Virkkunen, Gia (2010) *"Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vaan elettiin". Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Voionmaa, Väinö (1922) *Suomen talousmaantieto.* Porvoo: WSOY.

- Voionmaa, Väinö (1932) *Tampereen kaupungin historia. III osa. Tampereen historia itämaisestä sodasta suurlakon aikoihin*. Tampere: Tampereen kaupunki.
- Voionmaa, Väinö (1935) *Tampereen historia IV: Tampereen uusin historia*. Tampere: Tampereen kaupunki.
- Voionmaa, Väinö (1936) Yhdistyselämä. Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria IV: Industrialismin ja kansallisen nousun aika*. Jyväskylä: Gummerus, 467–484.
- Voutilainen, Miikka (2016) *Poverty, inequality and the Finnish 1860s famine*. Jyväskylä: Jyväskylä University.
- Vuorimies, Heikki (2018) Ruotusotilaat osana maaseutuyhteisöä ja pitäjätuhtien työvoimaa. Teoksessa Riikka Miettinen & Ella Viitaniemi (toim.) *Reunamailla. Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 127–164.
- Vuorinen, Marja (2010) *Kuivitelu aatelismies. Aateluus viholliskuvana ja itseymmärryksenä 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Waris, Heikki (1932) *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle I*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura (julkaistu myös 2016, Helsinki: Into).
- Waris, Heikki (1939) *Savo-Karjalaisen osakunnan historia I. 1833–1852*. Porvoo: WSOY.
- Waris, Heikki (1940) *Yliopisto sosiaalisen kohoamisen väylänä*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Waris, Heikki (1948) *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. Helsinki: Otava.
- Waris, Heikki (1974) *Muuttuva suomalainen yhteiskunta. 2. uudistettu painos*. Porvoo: WSOY.
- Wass, Hanna & Kauppinen, Timo M. (2020) Palkkakuitti äänestyslippuna: tulojen yhteys äänestysaktiivisuuteen ja puoluevalintaan. Teoksessa Maija Mattila (toim.) *Eriarvoisuus Suomessa*. Helsinki: Kalevi Sorsa-säätiö, 157–186.
- Wilmi, Jorma (2003) Palkolliset ja tilaton väestö. Teoksessa Viljo Rasila & Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.) *Suomen Maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 223–238.
- Wilmi, Jorma (2018) Maasedun palkolliset ja heidän mahdollisuutensa sosiaalisen aseman nousuun 1700-luvun jälkipuoliskolla. Teoksessa Riikka Miettinen & Ella Viitaniemi (toim.) *Reunamailla. Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 51–97.
- Wirilander, Kaarlo (1974) *Herrasväkeä. Suomen säätyläistä 1721–1870*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.